

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээш

ШЫН

Нитилел-политиктиг солун

№ 3
(18123)

2012 чылдың
январь 17,
вторник

Садар өртээ
5 рубль.

e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Россияның парлалга хүнүнде

«ШЫН» - ТЫВА ЖУРНАЛИСТИКАНЫҢ ШКОЛАЗЫ

Январьның 13-те Кызылга, Парлалга бажыңының хуралдаар залында, Россияның Парлалга хүнүнде тураскааткан байырлыг хурал болуп эрткен. Аңаа Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оол, Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) Даргазы К.Т.Даваа, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы Д.И.Оюн олар киришкен.

Россияның Журналистер эвипелиниң Тывада регионалдыг салбырының баштаар чериниң даргазы Х.О.Ооржак байырлыг хуралды ажыдып тура, бо албан-хүлээлгеде дөрт чыл дургузунда ажилдап турарын, ол үениң дургузунда Тываның журналистериниң ажил-чорудулгазы болгаш чедишкенин биле долчу таныштырган. Оон соонда байыр чедирери-биле сөстү Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оолга берген.

Профессионал байырлалы-биле Тываның солуннар ажилдакчыларына байыр чедирбишаан, Шолбан Валерьевич массалыг информация чепсектериниң болгаш журналист кижиниң ажил-чорудулгазына хамаарыштыр чегеренгей чүве чугаалаан.

— Сөс — күштүг чепсек. Сөс-биле эмнеп болур, сөс-биле өлүп-даа болур деп чоннуң мерген гаады бар. Силерниң ажил-чорудулганы ол хире харыялгалыг болуп турары ол.

Журналист мергежил амыдылганда онзагай черни ээлеп турар. Силер күштүг чепсектиң эдилекчери силер. Силерниң санал-налынарны шупту дыңнаар, кизинге алыр. Силер нитилелдин агыш-сеткил хөөнүн хевирлеп урар силер. Журналистер хамаары идеккейлиг турушту хевирлээинге канчаар-даа аажок улуг үлүгү-үнү кирип турар силер. Күш-жылыңар дээш бөгүн профессионал байырлалыңарның хүнүнде илерге изиг байыр чедирерин

чөпшээрер көрүңер.

Төрөөн Тыва-Тыва бурунгар хөгжүлдизинге идеккейлиг киржилгенер дээш, ол улуг ажилга ажыктыг киржилгенер дээш, сөстүң хостуун болгаш боттуун чөп ажыглап билиринер өөрүнчүг. Амыдыралдың бүгү болушкуннарына шыла-могаг чок сонургалыңар, ук болушкуннарны чүгле болган деп дамчыдар эвес, а оларны шынны-биле сайгарып, үнелеп билири, чонга чедирери — журналист мергежилниң онзагай шынарларының бирээзи. Сонургак кижиге өскениң амыдыралын, берге айтырыгларын билип, ону шиитпирлежиш чыдаар болгай.

Чамдык солуннар ажил-хөреэниң кол угланышкындарындан

ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оол «Шын» солуннуң кол редактору С.С.Монгушка 150 муң рубльдиң грантызын тыпсып турары.

Ш.В.Кара-оол «Тувинская правда» солуннуң улуг бухгалтери Г.Г.Константиновага хүндүлел бижикти тыпсып тур.

«азып», кижилерни хир-чамга, хол-нүгүлге бораары-биле кызыгаарланы бээр таварылгалар бары харааданчыг. Каш чылдар бурунгаар, тозан чылдарда, Тывага информация дайынының өртү үнүп, оон адынга база оон девискээринде амыдыралга хамаарыштыр хол-мегени парлап турганы ынчангы чурттуң өске регионнарына, хоорайларына өөренип турган студентилерге кайы хире моондак болуп турганы эки билер бис. Ам бөгүн-даа Тыва-Тыва дугайында меге-хол үнерге, ажы-төлдери-вис муңгарап турар. Ылаңгыя эрге-чагырга ажилдакчыларына хамаарыштыр барымдаа чок нүгүлдээшкенин дыка-ла багай салдарлыг. Ынчангаш журналистер болушкуннарны, фактыларны шынны чырыдары күзенчиг — деп, Шолбан Валерьевич демдеглээн.

Оон аңгыда ол бо хүннерде хоорайга чоруп тургаш, чоннуң он талакы эрикче кечер көвүрүгүн айыылдыг байдалына хамаарыштыр сагыш човаашкындарын «Азия үнү» радиону дамчыштыр дыңнаанын чугаалаан. Ол репортаж-интервьюда эрге-чагырга ажилдакчыларын шүгүмчүлөп турарының чөптүүн, ынчалза-даа эрге-чагырга ону эдери-биле кандыг хемчеглер ап турарының, а ол ажил кидин түлүк чоруп турар, эксперттер түнелди үндүрүп турар, акшаландырышкыны чедип алыры-биле хөй бар барымдааларны кирип турар дугайында чүнү-даа чугаалаваанын ол хомудал-биле айткан.

Журналистика дээрге чүгле мергежил эвес, а амыдыралдың омур-хевири-дир деп, Шолбан Валерьевич демдеглээн. Ынчангаш республика-даа, муниципалдыг-даа солуннарның редакцияларына хөй

номчукчуларлыг болурун, хөй тиражтыг болурун, ат-алдары бедик болурун күззэн. Бо ажил-чорудулгага улуг үлүүн кириштирип келген хоочуннарга өөрүп четтиргенин илеретпишаан, журналистиканың чаа салгалының «сылдыстарының» чырыы чайынналып келиринге идегелин илереткен. Тываның социал-экономика хөгжүлдизиниң, ТАР-ның 90 чылының, Кызыл — Курагино демир-орук турунуң эгезиниң болгаш эске-даа ажил-агыжы адырларын чедишкенин чырыдып келгени дээш Тываның МИЧ ажилдакчыларына өөрүп четтиргенин ол илередип, моон соңгаар-даа эгин кожа, бир демниг ажилдаарын күззэн.

Байырлыг хуралда ТР-ниң Чазааның Даргазының Чарлы-биле массалыг информация чепсектериниң ажилдакчыларына күрүне шаңналдарын тывыскаан. «Тыва журналистиканың хөгжүлдизинге кириген үлүг-хуузу дээш» деп шаңналды хоочун журналист, Тываның Улустуң чогаалчызы Екатерина Түктүг-ооловна Тановага тывыскаан. Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижиктери-биле «Шын» солуннуң көдээ ажил-агыж килдизиниң редактору Айлаң Манзыр-ооловна Монгуш база «Шынның» штаттан дашкаар корреспондентизи Танов Кыргысович Чигден, «Тувинская правда» солуннуң улуг бухгалтери Галина Григорьевна Константинова, күрүне типографиязының парлакчызы Надым Кошкар-ооловна Ондар олар шаңнаткан. «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты ном үндүрер черниң ажилдакчызы Лариса Делбировна Ховалыга тывыскаан.

(Уланчызы 2-ги арында).

Хоочун журналистер байырлыг хурал чезинде.

(Тончүзү, Эгези I-зи арында).

Оон аңгыда Тыва Республиканың Чазааның Даргазының грантыларын база тывыскан. Оларның аразында "Шын" солун 150 муң рубльдин, "Сүт-Хөл" солун 100 муң, Кызыл кожунунуң "Вести" солун 100 муң рубльдин грантыларын алган.

Улаштыр журналистерге Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) даргазы К.Т. Даваа байыр чедиргеш, "Тываның аныяктары" солунунун редактору Мира Александровна Конгулоолга, "Тувинская правда" солун-

2011" мөөрейниң түннелдери — байырлардың эң-не солун кезээ. Он дугаар юбилейлиг болуп эртип турар бо мөөрейниң тиилекчилерин хоочун журналист Ольга Алексеевна Маланова баштаан хүндүлүг жюри тодараткаш, чарлаан. Тыва журналистиканың школазы болуп келген "Шын" солунунуң ажилдакчылары "Чонар-даш демир-үжүк" мөөрейге чылдың-на киржи, шаңналдыг черлерни ээлеп турарын номчукчуларывыс эки билер. Бо удаада ук мөөрейниң "Сайгарылгалыг чүүл" деп номинациязының тиилекчизи "Шынның" көдээ ажил-агый килдизинин редактору Айлаң Манзыр-ооловна Монгуш

Салым-чаяаның бичи хөгжүмчүлериниң журналистерге байыр чедиришкени.

нун корректору Коржаковага хүндүлел бижиктерни тывыскан.

Журналистерниң дээди шаңналы — "Чонар-даш демир үжүк-

болган. А "Репортаж" деп номинацияга бистиң солунунуң иитилел-политиктиг килдизинин редактору Светлана Салчаковна Балчыр тии-

«Чонар-даш демир-үжүк-2011» мөөрейниң тиилекчизи С.С.Балчыр.

лээн. "Интервью" деп номинацияга аныяк журналист Виктория Соколова, "Чылдың чаа үндүрүлгези" номинацияга "Алдын кушкаш" уруглар сеткүүлү, "Чылдың фоточуруктары" номинацияга Виктория Лачугина олар тиилээн. Тиилекчилерге дипломнарны болгаш чонар-даш демир-үжүктерни тывыскан. Россияның Журналистер эвилелиниң баштаар чериниң хүндүлел бижии-биле "Шынның" хоочун бижикчизи Борах Серенмаевич Ондар шаңнаткан.

Даартазында Сүбедей спорт комплекзинге журналистер өгбүлелери, ажы-төлү-биле конькилеп, ойнап, сайгарлыкчылар-биле спортчу мөөрейлерге күжүн шенежип дыштанганнар.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

«Сүбедей» спорт комплекзинде

КЕЗЭЭДЕ БЕЛЕН!

ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.Кара-оол парлаалгаың спортчуларыңа байыр чедирген.

Бүгү-россияның Парлаалга хүнүнүн эртенинде "Сүбедей" спорт комплекзинге республиканың массалыг информация чепсектеринин командаларының аразында спортчу маргылдаалар болуп эрткен. ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.Кара-оол массалыг информация чепсектеринин төлээлеринге база катап байыры чедирип, маргылдаалар чидиг демиселге эртерин, аңаа шупту идепкейлиг киржирин дыңнаткан. Солун-сеткүүл болгаш өске-даа албан черлериниң ажилдакчыларыңа өгбүлелери-биле каттай шупту дошка коньки-биле чунгуну организастааны онзагай. Ада-иелери-биле каттай 4-5 харлыг бичии чаштарның чунгулап турарын магададым, кандыг-даа улуг улустан дудак чок. "Центр Азии" солунунуң кол редактору Надежда Антуфьева, "Тувинская правда" ның кол редактору Роман Тас-оол болгаш ТР-ниң Чазааның Дарга-

зының оралакчызы Дина Оюн олар дошка тергини эки чунгулап билер болдулар, ана сугда балыктар-ла. Мергежилдин-биле аныяктарны мурнап, янзы-бүрү нарын аргаларны күүседип турганын чыылганнар аажок сонуургап көрүп турду.

Дыштанылга хүнүнүн эң солун кезээ янзы-бүрү маргылдаалар-даа эгелээн. Аңаа иитиизи-биле 9 команда киришкен. Оларга "Тываның сайгарлыкчылары", "ТР-ниң Чазааның командазы", "Шын" солун, "Новый век" телеканал, "КТРК Тыва", "Тываның ном үндүрер чери" болгаш чыынды командалар хамааржыр. Хөгжүмчүлүг старттарга шоодай кедип алгаш, бөмбүк соктап, борбак долганыг тудуп алгаш, маңажырывыска залда олурганнар бистерни сорук кирип, сагыш аарып, хөлзеп олурлар. Маргылдаа үезинде, девидээни ол боор, маңнап олургаш, ок кадалдыр кээп

ужуп-даа турарлары бар. Бо маргылдаага үе аайы-биле сайгарлыкчылар тиилээн.

Ийи дугаарында канат тыртарыңа бистиң команда «Новый век»-биле таваржы берди. Дүрүм

«Шынның» часпас адыгжызы Шончалай Мааты-оол.

Сумога «Шынның» адын камгалап, Азияна Тау киришкен.

езугаар бир командадан ийи кыс, үш эр киржир. Ынчалза-даа дүрүмнү чедир билип албайн барганывыстан бистиң командадан үш дугаар кыс кижиге кылдыр мен туруп алдым. Чүнү-даа канчап четтик-пээниviste "Новый век" телеканалының корреспондентизи Роланда Казачакова олудундан тура халып келгеш: "Үш дугаар кыс кижиге артык-тыр, маргылдааны соксадыңар!" — деп хөлзеп үндү. Мен ону дыңнааш, дүрүмнү сактып келгеш, шымдай-ла канаттың ужун салыпкаш, кыдыынче туруп алдым. А таптыг-ла ол өйде судья "Че-ве" деп команданы бере каалкан. Бистиң команданың мурнунга Роланда удурланганын илередип туруп бээрге, ынаар сагыш салыр дээш бистиң команда канатты тыртып безин четтикпээнде, өске тала ону тыртып алгаш барды. Ам-на оожургааны ол боор, корреспондент олуруп алды. Дүрүмге дүүшпейн турар чүүлдү судьяга ол кончуг таптыг тайылбырлап чугаалааш, оон

маргылдааны эгелээр турган. Журналист кижиге кандыг-даа байдалдарда бодун шын алдынып билири эргежок чугула деп бодаар мен.

Канат тыртарыңа сөөлгү түннел маргылдаага сайгарлыкчылар-биле Чазак командазы таваржып келдилер. Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол командазының бажында турупкан байгы-ла күжү-биле удурланыкчыларыңа удур туруп, алзыр хире эвес турлар. Кайы-даа таланың "аарыкчылары" боттарының эш-өөрүн сорук кирип, аттарын адап, каттай алгыржыр-даа. Чидиг демиселдин түннелинде Чазак командазы тиилеп үнген.

Дараазында кара адар маргылдаага "Шын" солун командазын Шончалай Мааты-оол төлээлеп киришкен. Ол мага-бодунуң талазы-биле бичии, шилгедек-даа болза, кашпагай, орлан чоруун

ТР-ниң Чазааның Даргазының орал Дина Оюн дошка ойнаарыңа уран чаяаның көргүскен.

көргүскен. Эр улустун бичи черле аңчы мөзү-шөк болгаш ындыг бе, бо мааным эр хиндиктиг улус эки дерлиг болган.

Кыс улустун аразы хүрежинге команда бүийи кыс киржир. Херээжиге хүрежи каяа-даа түрлү боор чүве чораан. Бо ындыг болду. Кижиге бичи мындыг хевириниң хүреж шыырак мага-боттук ул шенежир болза эки дег. даа бичии, чинге мага-боулуг, ызыр-шыырак кижиге пагайы-биле октаптарга, к болду. Ынчаарга кижиге раан эвес, а ооң кашпагай бо маргылдаада эң чугу ээлеп турар. Бистиң "Новый век" командадан Азияна Тау киржип, бодунуң дидим, маадырлыг чоруун кө Херээжен улустун иш-шала хомудаачал, бичи-таарзынмайн барган бол удурланырыңа ынак бол Хүрештиң эгезин аажок э алгаш, ооң соонда бирээ улам улгаттырып эгелээр зиниң кылыгы хайныксап, ныкчызын шын-на сетки иткелеп, чаштарын-даа с жиринге чеде бээр хире Ындыгларны судьялар дө керип, оожургадып, чарыг тин дүрүмүн тайылбырла турган. Октаттырып алган даанын чажырбайн, карак чаштары бүлдеңейнип аныяк кыстарны чапта олурдувус. Сумо хүрежи биле аажок солун, кез болган.

Маргылдааларның түннел биле бирги черни Тываның лыкчылары, ийиги черни Чазак командазы, үшкү черни "Новый век" телеканалы тус-тузунда ээ хүн кижиге бүрүзү сагыш-сүдүден мага хандыр дыштаны Келир чылын мындыг хире маргылдааларны улам оргытты, солун эрттирер дээ бүзүрел улуг. "Шынчыла киржиринге кезээде беле

Алдынай БАДЫ

Чангис СААЯНЫҢ тыгган чүрүктары.

Чагаалар аразындан

ДУЗАЛАЖЫП КӨРҮҢЕР!

Мен бот-ие кижин мен.
Азыралымда ийи чаш ажы-төлүм бар. Чажымдан дыңнаарым багай.

Ооң уламындан школага өөренип тургаш, пенсия акша ап турган мен, 2001 чылда пенсиям үстүп калган. Амгы үеде ажил-даа, эртем-даа чок, уругларымның пособие акшазы болгаш ажыл чок улустун акшазы-биле амыдырап-чурттап олурар бис.

Ажылга хаара тудар төп 6 ай-ның дургузунда ажил тып алы-ның аргазын берип, акша бер-бейн баар болгай. Ынчалза-даа мээң амдызында ажилдаар ха-рым чок, уругларым чанынга олуртур кижин тыппас мен. Дың-наары багай дээш ажилче база ыксава. Ол 6 айның дургузунда акша бербейн баарга, эң берге елерге таваржыр-дыр бис. Бот-елерге берип турар пособие акша 100 рубль-биле амыдыраары ажак берге. Акша-төгөрик чо-

гундан Кызылче барып, эмчи эртер харыым база чок. Ооң мурнунда ВТЭК-ти сумувус эмчизинге эртти-рип турган, ам Кызылга эртер апарган. Уругларым хоолулуг чөм чивейн турар. Олар аарып-аржый бээрге, эм-таң садып шыдава. Кижиге бергезин. Улуг оглум бо чылын школага кирип өөренип

турган. Ынчалза-даа берге бай-далда болгаш өөредип шыдава-дым. Хөөкүй оглум «өөрениксеп тур мен, авай» деп чугааланып-ла турар. Ону дыңнааш, хейде-ле баарым ажыыр.

Ап турар пособие акша чүгле аш-чемче үнө бээр, а амыдыраар акша чок болур-дур. Оода-ла кулаам дээш пенсиядан кылдырып алзымза деп бодаар мен. Бистер-же көрнүп, дузалаптар улзум-даа чок. Чурттаар оран-сава, хөмүр-даш чок бергедежип турар бис.

Чодураа ХҮЛЕР-ООЛ.

Бай-Тайга кожуун.

Редакциядан: Чодураа Күжүгетовнага бистин сүмелээривис болза, Бай-Тайга кожуунун социал дуза чедирер төвүнге дарый чеде беринер. Олар силерниң берге байдалыңарны өөренип көргөш, дуза-деткимчени көргүзөр дээрзи чугаажок.

АМЫ-ТЫНЫМ АЛГАН

Бодум Чаа-Хөл кожуунун Шаңчы сумузунда чурттап турар мен. Назы-харым 50 ашкан, 5 кыстың иези мен. Мээң амы-тым алган ак сеткилдиг, аныяк, чараш оолга өөрүп четтиргеним илередип бижип олур мен.

Эрткен чылын ноябрьда Чаа-Хөл суурга кудумчу бүрүзүңе улуг нагарлар казып каан турган. Ка-аңгыда кылаштап чорааш, көр-ейн, ол нагарларның бирээзинче ире бердим. Дуза дилеп, алгырып ускуннаарымга-даа дыңнаар кижик. Ынчап доңуп-дожап, маңаа өөгүм салырым ол-дур деп бо-ап, бажымга үн-даян бодалдар ирип, бичии уруглар ышкаш алгырып ыглап, чүгле мөөлээр мен. Мээң болганда сөөгүмче кирип, көжүп калган мен, алгыра-аа харык чок. Ам-на бар-ла шаам-иле коргуп, шынап-ла, дуу оранче айттарыым ол-дур» деп ажы-өлүм, чараш кыстарымны сактып, ускуннап ыглап-ла тур мен. Ынчап турганда кижин ыттай берди. Дың-наарымга: «Узун ыяш эккээң, тут-

тунуп үнүп кээр силер, угбай» — дээш, демги кижин халып чорутту. Удаваанда, шынап-ла, узун ыяш эккелди, амыраарым-даа аажок. Доңганымдан ыяш дузасы-биле-даа үнүп чадап кагдым. Оон ол аныяк кижин боду мээң чанымче кире халып келгеш, мени эктиңиң кырынга тургускаш, арай деп-ле үндүрдү. Оңгардан боду чийк адак үнө халып келди. Доңганымдан чү-ле сирилээр мен. Сылдыс (болдуң ады ол) мени бодунуң бажыңче алпарды. Чалыы, чараш, дузааргак оглумнуң ада-иези база аныяк улус, чаш өпоялыгы. Мени шайла-дып, ашкарып-чемгерип, чылыкты-рып аттыг. Буянныг өг-бүлөгө чет-тиргеним илередип, амы-тыным алган Сылдыс оглумнуң бажын чыттап кагдым.

Бир катап Сылдысты кем-хе-рекке таваржы берген деп чугаа дыңнадым. Шуут кайгап кагдым. Ындыг чараш, ак сеткилдиг, ду-зааргак оглум канчап кара херекче кире бээр болду, черле бүзүр-ведим. Бир эвес ыңдыг доң сет-килдиг кижин турган болза, ынчан мээң амы-тыным камгалава-даа, тоовайн эрте бээр турган. Ава, аказы база томаанныг, үлегерлиг өг-бүлө, өөңгө кирген улуска эви-лең-ээлдек, ажы-төлүн эки кижин-зидип чоруур.

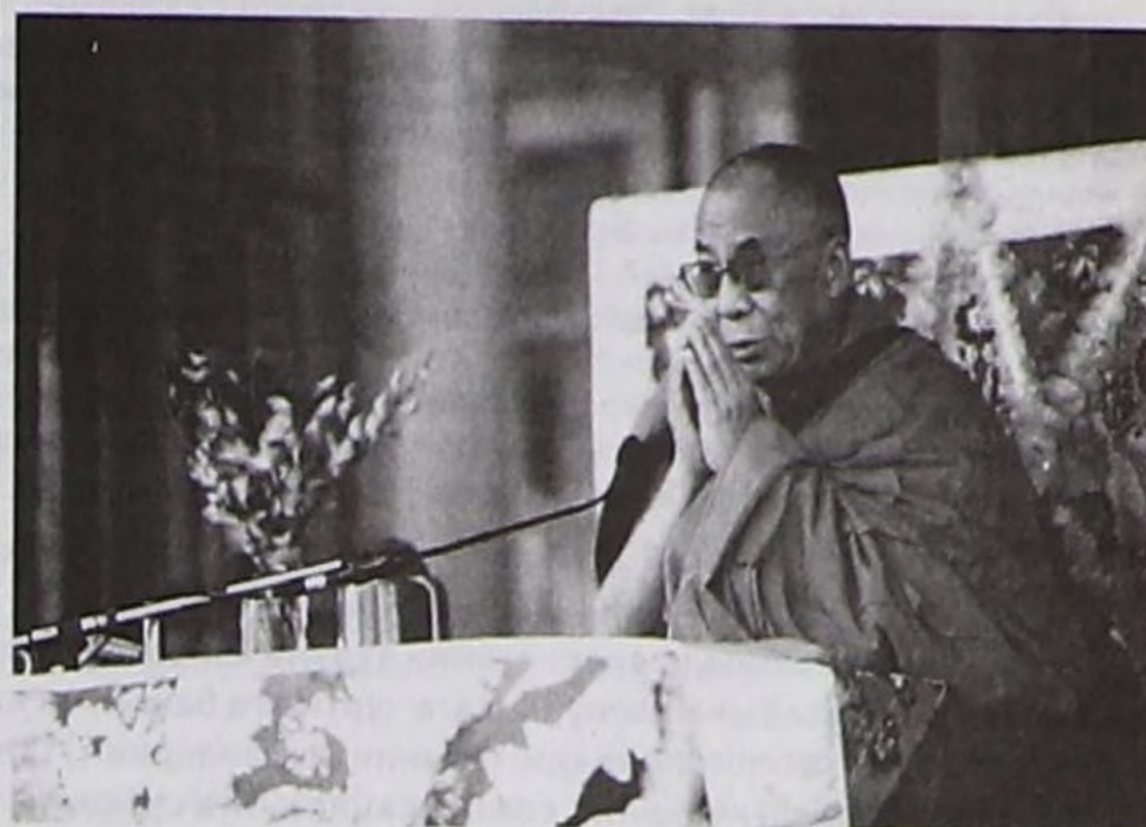
Сылдыс кем-херек үүлгедиш-кини черле кылбас. Өске улустун үүлгеткен херээ дээш бажыңче кире бергенин суурнуң чону чугаа-лажыр. Буянныг оглумга кан ка-дыкшылды күзеп, шын тиелеп үнер, ону агартыр дээрзинге идегеп, аас-кежиктиг, чедимчелиг амыдырал-чуртталганы күзеп йөрээр-дир мен.

Галина.

Чаа-Хөл кожуун.

XIV ДАЛАЙ-ЛАМАГА — ПРОФЕССОР АТ

Россияның буддистери Ыдыктыг XIV Далай-Ламага Тываның күрүне университетинин дипломун болгаш хүндүлүг профессорнуң адын болгаш тускай хевин тывыскан болгаш тибет эртемденнер-биле эртем, өөредилге адырынга кады ажилдажылга дугайында сайгарып чугаалашканнар.

Профессорнуң хүндүлүг дем-дектерин Индияның Дхарамсала (Гималай дагларының эдээ, Хима-чал-Прадеш) хоорайының кол хүрээзинге 1500 Россиядан чүдүк-чүлөргө чорудуп турар өөредиг-лерниң үезинде байырлыг байдалга тывыскан. Буддистерниң дүжүл-гезинде хөй чылдарда олуруп турар баштыңчызы, делегейниң Нобель шаңналының лауреады доктор эртем чадазының өкпөң-кызыл өңүг хевин болгаш бөргүн күзелдин-биле кедип тура: «Бир катап Тывага Совет Эвилелиниң дүжүп турар үезинде чораан мен. Тывалар Тибет-биле аразында онза хамаарылгалыг улус, бис ол харылзааларның быжыг болурун күзээр бис. Сеткилден ол берди-нишкинни Тывага амы-хууда ба-рып чорааш, бодумга көргөн мен»

— деп чугаалаан. Ол ышкаш оон соонда «политиктиг чылдагааннар ужуң» Тывага болгаш Россияның өске регионнарынга чедер аргазы чок болганынга хомудалын база илереткен. А Башкыга профессор атты кижин төрелгетениң нарын айтырыгларын шийтирилээринге, эргелерни болгаш хосталганы кам-галаарынга, долгандыр турар хү-рээлелди кадагалаарынга, ниити-лелдин сагыш-сеткил, мөзү-бүдүш үндөзүннөрин болгаш чүдүлгелер аразында билчилгелиг чаагай чорукту быжылгаарынга кириген улуг үлүг-хуузу дээш тыпсып тура-рын Тываның күрүне универси-тединин эртем ажилдарының болгаш делегей харылзааларының талазы-биле проректору Ольга Хомушкун дыңнаткан.

Ольга ЛИПИЧ.

Кыштаглаашкын — хүннүң айтырыы

АЖЫЛ-АГЫЙЖЫ КӨДҮРЛҮҮШКҮННЕР МАНАП ТУРАР

Ажыл-агыйжы сургакчылаашкын аайы-биле Улуг-Хем кожуунга чедип, кожууннуң көдээ ажыл-агый эргелелиниң начальниги С.Д.Куулар-биле ужурашкаш, кыштаглаашкынның байдалын сонуургадым.

— Кыш хүр-менди, думаа-лаа сол-ла эртип-ле турар боор, Саяна Даргановна?

— Ийе, чыл-даа чаагай, сол-менди эртип турар деп болур. Ко-жуунуң көдээ ажыл-агыйларының олгаш чурттапчы чоннуң мал-ганының баш саны чылдан чылче үп-мандып, көдээниң ишчилери-ң хей-аьдын көдүргөн. Кожуун вискээринде 113 кыштагда мал-каш аңгы чүзүңү кыштап, күш-нелелин салбайн кышты эртип-рар. Малчыннарның эң берге эи-кыштаглаашкынның шылгал-зын эки эрттирери-биле кожуун-н көдээ ажыл-агый бүдүрүлгө-ри, малчыннар малдың быжыг-м-суурун курлавырлаан. 12100 нна сизен-ширбиил, 100 тонна ваң малчын коданнарның, чурт-кчы чоннуң кажаа-хораазында леткеттингенин эки деп санап-рар бис. Ынчап кээрге бир баш-лга онааштыр 9 центнер мал-и бар-дыр ийин.

Оон аңгыда малчыннарның база-л-маганның кадыкшыл байдалын-и-гаараары-биле кожуунуң төп

эмнелгезиниң кижин база эмчиле-ринден тургустунган бригада кө-дээ ажыл-агыйның специалисте-ри-биле үнүшкүннерни доктаамал чорудары чаңчылчаан. Ол чоруп чорааш, тускай эртемниглерни база кожуунуң удуртулгазы чаартылгаларны чугаалап, таныш-тырып, тайылбыр ажилдарын эрттирип турар.

— Эрткен чылын чер ажил-дыгларның чедишкенин чүнү-биле демдегледип болурул?

— Кожуунуң чер ажилдыг-лары 1450 гектар черге тараа куль-тураларын, 515 га черге карто-фельди, 179 га черге ногаа аймаан тарып олурткаш, оон чаагай дү-жүттү ажаап алган. 3800 тонна карто-фельдин, 2127 тонна ногаа ай-мааның дүжүдү ажаап алдыган. Эрткен чылга бодаарга, 7,3 хуу хөйге мал чеми белеткеттинген. Чаагай дүжүттүң магадылалы — суггат арыктарын ажылгалга ки-рери болгай. Ол чугула системаны ажылгалга катап кириери-биле улуг ажилды кылдыыс. «Чааты» КУБ суггарылга системазын 25 муң

рубльге кылып алганы, оон өскеде машина-техника баазазын септеп-селээни чер ажилдыгларның ажи-лының ниити түңнелинге эки көр-гүзүлгөни эккелген деп санаар мен.

Эрткен чылын 12100 тонна сизенни, оон иштинде 600 тоннаны көдээ ажыл-агый бүдүрүлгө-ри, 1855 тоннаны кооперативтер биле тараачын-фермер ажил-агыйлары, 9495 тоннаны чурттапчы чон, 150 тоннаны организацияларның бе-леткээни кожуунуң көдээ ажил-агыйының ажилының көргүзүүн-ге эки салдарны чедирип турар деп бодаар мен. Ынчангаш кыштың дошкун шылгалдазын кожуунуң

көдээ ишчилери торлуш дивейн эрте бээринге бүзүрелим улуг.

— Кышкы үеде малчыннар-ның мурнунга нарын айтырыг-лар-ла көвүдөп кээр болгай...

— Ийе, ол кажан шагдан бээр турган айтырыг-дыр, малчыннарны ижер суг-биле, оодаа чүүл-биле, ижер-чири-биле хандыраары — чыл санында шийтирилээр кол айтырыгларның бирээзи. Малчын-нарга таарымчалыг байдалдар тургустунган турары-биле аңгы-аңгы аргаларны ажылгаарын сүме-леп турар бис. Чижээлээрге, чээли алыры-дыр. «Россельхозбанк» ААН таварыштыр 985,0 муң рубль-ге чээли эрткен чылын алдыган,

боттарының бодап алган сорулга-ларыңче акша-хөреңгини кириш-тирген. Оон аразында чурттаар оран-сава айтырыгы база кирип турар. «2010 чылга чедир көдээ суурларның социал хөгжүлдөзи» деп федералдыг тускай сорулга-лыг программаның боттаныш-кыны-биле федералдыг бюджеттен 5498,6 муң рубльди, республика бюджетинден 1772,3 рубльди, тус чер бюджетинден 2328,9 муң рубльди шынгадып алыр аргалыг болган бис. Кожуунуң сумула-рында «көдээниң тускай мерге-жилдиглеринге дузаламчы дээш» алдыган акша-хөреңги-биле тудуг-суурлар немей туттунуп турары эргелелдин ажилының бир угла-нышкыны чедимчелиг боттанып турар дээрзин бадыткап турар.

— Саяна Даргановна, чаа үнүп келген чылда чүнү күзээр силер?

— Бир дугаарында, көдээниң бүгү-ле ишчилеринге кышты амыр-менди ажарын, мал-маган бажынга чидириг чок болурун, чер ажил-дыглар амдан эгелеп аңаа белет-кенип эгелээрин, чаңгыс сөс-биле, ажил-агыйжы көдүрлүүшкүннүг чыл бисти манап турар деп бодап алгаш, хей-аьт-биле ажилдап, че-ривисти, чуртувусту өөртүп чоруу-рун күзээр-дир мен.

Айлаң МОНГУШ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ АЙТЫШКЫННАРЫ

Дээди профессионал өөрөдигениң күрүне албан черлерин тергиниң эки дооскан болгаш Тыва Республикага чуртталга бажыңын садып азы тудуп алырынга ипотека кредиттериниң (чээлилерниң) талазы-биле чарыгдалдарының кезиниң компенсациязынга субсидиялар тыпсырынга кордап турар кижилерни тодарадыр талазы-биле комиссияның дугайында

2011 чылдың декабрь 8 №360-р Кызыл хоорай

2011 чылдың июль 15-те Тыва Республиканың Чазаның "Дээди профессионал өөрөдигениң күрүне албан черлерин тергиниң эки дооскан кижилерге Тыва Республикага чуртталга бажыңын садып азы тудуп алырынга чарыгдалдарының кезиниң Тыва Республиканың республика бюджетиниң акша-хорөңгизиниң күсели-биле ипотека кредиттериниң (чээлилерниң) талазы-биле компенсацияга субсидия тыпсырының чурумун бадылаарының дугайында" №462 доктаалының 11 пунктузунга дүүштүр:

1. Дээди профессионал өөрөдигениң күрүне албан черлерин тергиниң эки дооскан болгаш Тыва Республикага чуртталга

бажыңын садып азы тудуп алырынга ипотека кредиттериниң (чээлилерниң) талазы-биле чарыгдалдарының кезиниң компенсациязынга субсидиялар тыпсырынга кордап турар кижилерни тодарадыр талазы-биле комиссияны (моон соңгаар-Комиссия дээр) тургузар.

2. Комиссияның составын болгаш дүрүмүн бадылаар.

3. Бо айтышкынны "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар В.БАРТЫНА-САДЫ.

2011 чылдың декабрь 8-те Тыва Республиканың Чазаның №360-р айтышкыны-биле бадылаан

Дээди профессионал өөрөдигениң күрүне албан черлерин тергиниң эки дооскан болгаш Тыва Республикага чуртталга бажыңын садып азы тудуп алырынга ипотека кредиттериниң (чээлилерниң) талазы-биле чарыгдалдарының кезиниң компенсациязынга субсидиялар тыпсырынга кордап турар кижилерни тодарадыр талазы-биле комиссияның составы

У.С.Ондар — Тыва Республиканың аныяктар болгаш спорт херектериниң талазы-биле сайыды, даргазы;

К.Д. Тас-оол — Тыва Республиканың экономика сайыдының оралакчызы, дарганың оралакчызы;

О.В. Любимова — Тыва Республиканың аныяктар болгаш спорт херектериниң талазы-биле сайыдының оралакчызы, харыы-

салгалыг секретары;

Е.Я. Годяева — Тыва Республиканың тудуг болгаш коммунал ажыл-агыйның чаартырының сайыдының оралакчызы;

О.В. Доржу — Тыва Республиканың сан-хөө сайыдының оралакчызы;

В.О. Ооржак — Тыва Республиканың өөрөдиге болгаш эртем сайыдының бирги оралакчызы.

2011 чылдың декабрь 8-те Тыва Республиканың Чазаның №360-р айтышкыны-биле бадылаан

Дээди профессионал өөрөдигениң күрүне албан черлерин тергиниң эки дооскан болгаш Тыва Республикага чуртталга бажыңын садып азы тудуп алырынга ипотека кредиттериниң (чээлилерниң) талазы-биле чарыгдалдарының кезиниң компенсациязынга субсидиялар тыпсырынга кордап турар кижилерни тодарадыр талазы-биле комиссияның дугайында дүрүм

1. Дээди профессионал өөрөдигениң күрүне албан черлерин тергиниң эки дооскан болгаш Тыва Республикага чуртталга бажыңын садып азы тудуп алырынга ипотека кредиттериниң (чээлилерниң) талазы-биле чарыгдалдарының кезиниң компенсациязынга субсидиялар тыпсырынга кордап турар кижилерни тодарадыр талазы-биле комиссия (моон соңгаар-комиссия дээр) Тыва Республикага чуртталга бажыңын садып азы тудуп алырынга ипотека кредиттериниң (чээлилерниң) талазы-биле чарыгдалдарының кезиниң компенсациязынга субсидиялар (моон соңгаар-субсидиялар дээр) алыкчыларын тодарадыр сорулга-биле тургустунган коллегиялдыг орган болур.

2. Бодунуң ажыл-чорудулгазынга комиссия Россия Федерациязының Конституциязын, Россия Федерациязының хоол-жудулгазын, Тыва Республиканың Конституциязын, Тыва Республиканың хоол-жудулгазын, оон иштинде 2011 чылдың июль 15-те Тыва Республиканың Чазаның "Дээди профессионал өөрөдигениң күрүне албан черлерин тергиниң эки дооскан кижилерге Тыва Республикага чуртталга бажыңын садып азы тудуп алырынга чарыгдалдарының кезиниң Тыва Республиканың республика бюджетиниң акша-хорөңгизиниң күсели-биле ипотека кредиттериниң (чээлилерниң) талазы-биле компенсацияга субсидия тыпсырының чурумун (моон соңгаар-Чурум дээр) бадылаарының дугайында" №462 доктаалын болгаш бо Дүрүмнү удуртулга болдурар.

3. Комиссияның бүрүн эргелери болза: - субсидия алырынга кордакчыларның документтериниң бүрүн-четчезин чууга-лажыры болгаш бо Чурумда доктаадып тургускан негелделерге дүгжүрүн хынаары; - субсидиялар алыкчыларын тодарадыры болгаш оларның даңзызын бадылаары.

4. Онааганы бүрүн эргелерни күүседир-биле комиссия күрүне эрге-чагырга орган-нарындан, тус чер бот-башкарылга орган-

нарындан, албан-дужаалдыг кижилерден, организациялардан кордакчыларның субсидия алырының документтеринде кирген медээлерни тодарадырынга эргежок чугула медээлерни доктааттыгач чурум езуугаар негээр болгаш алыр эргелиг.

5. Комиссияның составының чартыындан эвээш эвези кижип турар болза, комиссияның хуралын бүрүн эргелиг деп санаар. Комиссия кежигүннери хуралга боттары кижир, орнунга өске кижип чорутпас.

6. Комиссияның даргазы болгаш оон даалгазын езуугаар дарганың оралакчызы:

- Комиссия хуралын эрттирер ай-хүннү, шакты болгаш черни тодарадыр;

- Комиссияның ажылын удуртур, хуралын эрттирер, комиссияның шиитпириниң күүселдезинге контролду организастаар.

7. Харысалгалыг секретары:

- Комиссия хуралын эрттирер хүнге чедир беш ажыл хүнүнден орайтатпайн, комиссияны чылдырының, а ол ышкаш хурал эрттирер ай-хүннү, шакты болгаш чериниң дугайында комиссия кежигүн-неринге дыңнадыр;

- Комиссия хуралының протоколдарын долдурар;

- Комиссияның шиитпирлеринге контролду боттандыраар.

8. Комиссияның хуралын субсидиялар берген чылдың соонда үнген чылдың декабрь 15-тен орайтатпайн эрттирер.

Хурал эрттиреринге чедир, субсидиялар берген чылдың соонда үнген чылдың ноябрь 10-дан орайтатпайн, субсидия алырынга кордакчыларның даңзызын болгаш бо чурумнун 8 пунктузунда кордунгени-биле бадыткаан документтерин комиссияга Тыва Республиканың Аныяктар болгаш спорт херектериниң талазы-биле яамызы кириер ужурулуг.

9. Даңзыда ады кирген кордакчы бүрүн болгаш чурумнун 8 пунктузунда кордунгени-биле бадыткаан документтерин хынал көргөнгө тунели-биле комиссия шиитпирни хүлээп алыр.

Комиссияның шиитпирин хурал протоколунга бижиер, аңаа комиссия хуралынга олурушкан кежигүннер ат салыр.

10. Даңзыда ады кирген кордакчы болгаш кириген документтериниң чурумда доктаадып тургускан негелделерге дүүшпес дээрзи тодарадыр таварылгада болгаш Тыва Республиканың Аныяктар болгаш спорт херектериниң талазы-биле яамыга хурал эрттирген хүнден ийи ажыл хүнүнү дургузунда бижимел хевирге дыңнадыр.

11. Субсидия алыкчыларының даңзызын бадылаарының дугайында комиссияның

шиитпирин, ол шиитпирни хүлээп үндезин болган документтериниң харысалгалыг секретарының Тыва Республиканың Аныяктар болгаш спорт херектериниң талазы-биле яамыга хүлээп алган хүнден үш ажыл хүнүндө чорудар.

12. Комиссияның ажыл-чоруду организастаа-техниктиг хандырылга Тыва Республиканың Аныяктар болгаш спорт херектериниң талазы-биле яамыга дыраар.

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнары киригени, ведомстволар аразының информастыг кады ачы-дузазының да жылгазынче шилчидер ужурулуг күрүне ачы-дузазының да бадылаарының дугайында

2011 чылдың декабрь 16 №370-р Кызыл хоорай

2010 чылдың июль 27-де "Күрүне болгаш муниципалдыг ачы-дузаны чедирерин организастаарының дугайында" №210-ФХ Федералдыг хоойлуну күүседир сорулга-биле:

1. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының киригени, ведомстволар аразының информастыг кады ачы-дажылгазынче шилчидер ужурулуг күрүне ачы-дузазының даңзызын бадылаар.

2. Ведомстволар аразының информастыг кады ачы-дажылгазынче шилчидер ужурулуг муниципалдыг ачы-дузаның даңзызын 2012

чылдың январь 15-ке чедир ба Тыва Республиканың муниципалдыг ачы-дузаның даңзызын чедиреринге дүүшпес дээр.

3. Бо айтышкынны "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

4. Бо айтышкынның күүс-күчү Тыва Республиканың контролду Тыва Республиканың Аныяктар болгаш спорт херектериниң талазы-биле яамыга даңзыр.

Тыва Республиканың Чазаның Ш. КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазаның 2011 чылдың декабрь 16-да №370-р айтышкыны-биле бадылаан

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының чедиреринге ведомстволар аразының информастыг кады ачы-дажылгазынче шилчидер ужурулуг күрүне ачы-дузазының даңзызы

№	Күрүне ачы-дузазының ады	Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының күрүне ачы-дузазын чедиреринге дүүшпес дээр
1	2	3
1.	Улуг назылыг хамаатыларны болгаш инвалидтерни (оон иштинде инвалид чаштарны) стационар социал хандырылгага чорудары*	Тыва Республиканың камгалал болгаш социалдыг хандырылгага чорудары*
2.	Шериг албан-хүлээлгени кыйгыртышкын-биле эрттирер турар шериг албанның кижиниң сааттыг кадайыга чаңгыс удааның пособиесин тыпсырынга организастаары*	Тыва Республиканың камгалал болгаш социалдыг хандырылгага чорудары*
3.	Шериг албан-хүлээлгени кыйгыртышкын-биле эрттирер турар шериг албанның кижиниң чаш уруунга чаңгыс удааның пособиесин тыпсырынга организастаары*	Тыва Республиканың камгалал болгаш социалдыг хандырылгага чорудары*
4.	Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалдарын, Тыва Республиканың күрүне албанының болгаш күрүнениң хамааты албанының албан-дужаалдарын ээлеп турган кижилерге күш-ажыл пенсиязынга ай санының немелде төлевирин тыпсыры болгаш төлевирин организастаары	Тыва Республиканың камгалал болгаш социалдыг хандырылгага чорудары*
5.	Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албан-хаакчыттарының ажылының (албан-хүлээлгезиниң) өске үелерин оларга күш-ажыл пенсиязынга ай санының немелде төлевирин доктаадып тургузары-биле кириериниң айтырыгларын шиитпирлээр талазы-биле комиссияның ажылын организастаары	Тыва Республиканың камгалал болгаш социалдыг хандырылгага чорудары*
6.	Хамаатыларның чамдык категорияларын чуртталга шөлү-биле хандыраар талазы-биле социал деткимчениң хемчеглерин көргүзери*	Тыва Республиканың камгалал болгаш социалдыг хандырылгага чорудары*
7.	Хамаатыларның чамдык социал ачы-дуза алыр эргелиг категорияларына немелде эм-таң хандырылганың талазы-биле билдиришкыннерни хүлээп алыры, учетки тургузары болгаш медээлерни бээр	Тыва Республиканың камгалал болгаш социалдыг хандырылгага чорудары*
8.	Республика ужурулуг капитал тудуг объектилерин ажылгалче дужаарының чөпшээрелин бээр	Тыва Республиканың камгалал болгаш социалдыг хандырылгага чорудары*
9.	Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының күүсекчи органнарының башкарып турары чер участоктарын хуу чуртталга бажыңнарын тудар кылдыр бээр	Тыва Республиканың камгалал болгаш социалдыг хандырылгага чорудары*
10.	Күрүне өңчүзү кылдыр тускайлаттынмаан черлериниң составындан чер участоктарын өңчү кылдыр бээр	Тыва Республиканың камгалал болгаш социалдыг хандырылгага чорудары*
11.	Күрүне өңчүзү кылдыр тускайлаттынмаан черлериниң составындан чер участоктарын доктаамал (хуусаа чок) ажылгаар, халас ажылгаар, аренда-лаар кылдыр юридиктиг черлерге болгаш тус-тус кижилерге бээр	Тыва Республиканың камгалал болгаш социалдыг хандырылгага чорудары*
12.	Кадастр инженерлериниң аттестаттарын тыпсыры	Тыва Республиканың камгалал болгаш социалдыг хандырылгага чорудары*
13.	Регионнун күрүнеге хамаарышпас лотереяларын эрттиреринге чөпшээрелди бээр	Тыва Республиканың камгалал болгаш социалдыг хандырылгага чорудары*
14.	Оларны күүседиригге күрүне Деткимчезин көргүзери-биле инновация төлөвилелдерин шилири	Тыва Республиканың камгалал болгаш социалдыг хандырылгага чорудары*

1	2	3
15.	Республика ужур-дузалыг капитал тудуг объектилерин тударынга чөпшээрел бээр	Тыва Республиканың Тудуг болгаш коммунал ажыл-агыйны чаартырының яамызы
16.	Тыва Республиканың республика бюджетинин акша-хөреңгизинин күсели-биле агроулетпур комплекзинин күрүне деткимчези	Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызы
17.	Наркотиктиг чүүлдерни болгаш угаан-медерелге салдар чедирер бүдүмелдерни сайгарары-биле холбашкан ажыл-чорудулганы (эм-таң аймаан мөөнөп садыглаашкын организацияларындан болгаш кадык камгалалдың федералдыг организацияларының аптекаларындан аңгыда) лицензиялаары	Тыва Республиканың Ажыл-чорудулганың чамдык хевирлерин лицензиялаарының болгаш хайгаараарының талазы-биле албаны
18.	Фармацевтика ажыл-чорудулгазын (эм-таң аймаан мөөнөп садыглаашкын организацияларындан болгаш кадык камгалалының федералдыг организацияларының аптекаларындан аңгыда) лицензиялаары	Ажыл-чорудулганың чамдык хевирлерин лицензиялаарының болгаш хайгаараарының талазы-биле албаны
19.	Кадык камгалалының муниципалдыг болгаш хуу системаларының организацияларының медицина ажыл-чорудулгазын лицензиялаары (бедик технологтуг медицина дузазын көргүзер талазы-биле ажыл-чорудулгандан аңгыда)	Ажыл-чорудулганың чамдык хевирлерин лицензиялаарының болгаш хайгаараарының талазы-биле албаны
20.	Тыва Республиканың девискээринде турар өөредилге албан черлеринин (Россия Федерациязының "Өөредилге дугайында" хоойлузунун 28 чүүлүнүн 24 иштиги пунктузунда айыттыг өөредилге албан черлеринден аңгыда), Тыва Республиканың девискээринде турар организацияларның болгаш профессионал белеткелдин программаларын күүседип турар структурлуг салбырларның өөредилге ажыл-чорудулгазын лицензиялаары	Ажыл-чорудулганың чамдык хевирлерин лицензиялаарының болгаш хайгаараарының талазы-биле албаны
21.	Тыва Республиканың девискээринде турар өөредилге албан черлеринин (Россия Федерациязының "Өөредилге дугайында" хоойлузунун 28 чүүлүнүн 24 иштиги пунктузунда айыттыг өөредилге албан черлеринден аңгыда) күрүне аккредитациязы	Ажыл-чорудулганың чамдык хевирлерин лицензиялаарының болгаш хайгаараарының талазы-биле албаны

1	2	3
22.	Эзиртир суксун продукциязының үүрмектеп садыглаашкынын лицензиялаары*	Ажыл-чорудулганың чамдык хевирлерин лицензиялаарының болгаш хайгаараарының талазы-биле албаны
23.	Боду чоруур машиналарның болгаш техниканың өске хевирлеринин күрүне бүрүткели	Тыва Республиканың Боду чоруур машиналарның болгаш техниканың өске-даа хевирлеринин байданының техниктиг хандырылгазының талазы-биле албаны
24.	Тракторларны, боду чоруур орук-тудуг болгаш өске-даа машиналарны, оларның кожугларын учеттан уштуру	Тыва Республиканың Боду чоруур машиналарның болгаш техниканың өске-даа хевирлеринин байданының техниктиг хандырылгазының талазы-биле албаны
25.	Боду чоруур машиналарны башкара эргенин экзаменерин хулээп алыры болгаш тракторист-машинистин (трактористин) шынзылгаларын тыпсыры	Тыва Республиканың Боду чоруур машиналарның болгаш техниканың өске-даа хевирлеринин байданының техниктиг хандырылгазының талазы-биле албаны
26.	Ветеринария талазы-биле сайгарлыкчы ажыл-чорудулганы кылып турар специалистерге херчилелдерни тыпсыры	Тыва Республиканың Ветеринария хайгаараарының талазы-биле албаны
27.	Култура салгалының объектилеринин ээлери болгаш ажылгакчылары-биле камгалал хулээп-гелерин чарары болгаш оларны сагып турарына контроль	Тыва Республиканың култура салгалдарының (төөгүнүн болгаш култураның турскаалдарының) объектилерин камгалаарының талазы-биле албаны
28.	Хамааты байдалдың актылар бижимелинге эдилгелер болгаш өскерилгелер кириери*	Тыва Республиканың ХБАБ эргелелин (агентилелдин) кожуннарда болгаш Кызыл, Ак-Довурак хоорайларда органнары
29.	Мөчээрнерин күрүне бүрүткели*	Тыва Республиканың ХБАБ эргелелин (агентилелдин) кожуннарда болгаш Кызыл, Ак-Довурак хоорайларда органнары

*-бирги ээлчегде чедирер ачы-дуза

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Көдээ ажыл-агыйга быжыглаттыг черлер категориязындан чер участоктары кедээ чурттакчылыг черлер категориязынче дамчыдарының дугайында

2011 чылдың ноябрь 24 №698 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Чер кодекзинин 8 чүүлүнүн 1-ги кезегинге, 2004 чылдың декабрь 21-де Федералдыг хоойлу "Черни болгаш чер участогун бир категориядан өске категорияже дамчыдарының дугайында" 172 ФХ-ге дүүштүр, "Тыва Республиканың Би-Хем кожууну" муниципалдыг районунун ыргазының кириген дилээ, чер участо-нун болгаш көдээ ажыл-агыйга быжыглат-тыг черлер категориязындан чер астоктары кедээ чурттакчылыг черлер категориязынче дамчыдарының дугайында материалдарның хоойлу езугаар ээзинин чөпшээрели-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Көдээ ажыл-агыйга быжыглаттыг черлер категориязындан көдээ чурттак-чылыг черлер категориязынче дамчыдар чер астоктары:

— №1 капсырылгага дүүштүр, 10000 рбелчин метр шөлдүг, 17:18:0103004:39 дастр дугаарлыг, турар чери: Республика ва, Би-Хем кожуун, Вавилин затону деп өде, Кызыл—Кара-Хаак трассаындан 6 -де, №1 участогу;

— №2 капсырылгага дүүштүр, 160000 рбелчин метр шөлдүг, 17:18:0103004:38 дастр дугаарлыг, турар чери: Республика ва, Би-Хем кожуун, Вавилин затону деп өде, Кызыл—Кара-Хаак трассаындан 6

км-де, №2 участогу;

— №3 капсырылгага дүүштүр, 10000 дөрбелчин метр шөлдүг, 17:18:0103004:83 дастр дугаарлыг, турар чери: Республика Тыва, Би-Хем кожуун, Вавилин затону деп черде, Кызыл — Кара-Хаак трассаындан 6 км-де, №3 участогу;

2. Бо доктаалдың 1 пунктузунда айыткан черлер участоктары социал болгаш инженер инфраструктура тудуу-биле каттай чуртталга тудуунун ажылгалына чөпшээрэн хевирге тургузар.

3. Шимчевес өңчү-хөреңгинин күрүне кадастрының болгаш Шимчевес өңчү-хө-реңгинин болгаш оң-биле дугуржулгалар чарар чаңгыс аай күрүне даңзызының эргелеринин документиленче өскерилгелер кириери-биле Тыва Республика талазы-биле Күрүне бүрүткели, кадастр болгаш картография федералдыг албанының эргелелинче бо доктаалды чорудар.

4. Бо доктаалды "Шын" болгаш "Тувин-ская правда" солуннарына парлаар.

5. Бо доктаалдың күүселдезинин хайгааралын Тыва Республиканың Чер болгаш өңчү-хөреңги хамаарылгаларының яамызына дагызы.

Тыва Республиканың Чазаның Дарга-зының бирги оралакчызының хулээлге-зин күүседип турар В.БАРТЫНА-САДЫ.

«Тыва Республиканың 2011-2012 чылдарда кадык камгалалдың чаартылгазы» программаже өскерилгелер кириеринин дугайында

2011 чылдың октябрь 14 № 612 Кызыл хоорай

2010 чылдың ноябрь 29-та "Россия Фе-рациязының Би-Хем-ла медицина камгала-лганының дугайында" №326 ФХ-ге дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. 2011 чылдың март 22-де Тыва Респу-бликаның Чазаның бадыйлааны "Тыва Рес-публиканың 2011-2012 чылдарда кадык камгалалының чаартылгазы" программаның дылаашкынының дугайында" №167 доктаалы-биле "2011-2012 чылдарда Тыва Респу-бликаның кадык камгалалының чаар-ылгазы" программаже дараазында өске-лгелерни кириер:

1) "Тыва Республиканың 2011-2012 чыл-

дарда кадык камгалалдың чаартылгазы про-грамманың паспорту" 1-ги кезектин "Тыва Республиканың 2011-2012 чылдарда кадык камгалалының чаартылгазы программасы-ның боттандырылгазының талазы-биле хемчеглеринин системазы" кезек адааның "Кадык камгалалче амгы үениң медээ сис-темазын непередири" 2-ги даалганы №1 капсырылгага дүүштүр чаа эдилге-биле кириер;

2) "Кадык камгалалче амгы үениң медээ системазын непередири" 4-кү кезекти №2 капсырылгага дүүштүр чаа эдилге-биле кириер.

2. Бо доктаалдың күүселдезинин хайгаа-

ралын Тыва Республиканың Чазаның Аппа-рады болгаш Чазак Даргазының канцеля-риязының социал политика эргелелинге дагызы.

Тыва Республиканың Чазаның 2010 чылдың июль 16-да №310 доктаалына өскерилгелер кириеринин дугайында

2010 чылдың декабрь 16 №726 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның док-таадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2010 чылдың июль 16-да "Тыва Республиканың республика бюджетинин акша-хөреңгизинин күсели-биле агроулетпур комплекзинин күрүне деткимчезинин дугайында" №310 доктаалына дараазында өскерилгелерни кириер:

1) доктаалда:

а) 1 пунктуң ийги абзазында "Уксаалыг мал ажылын деткиринге субсидиялар тып-сырының дугайында дүрүм" деп сөстөрни "Уксаажыдылга ажыл-агыйларына уксаа-лыг төрүүр малды азырап тударының чарыг-далдарын эгидеринин дугайында дүрүм" деп сөстер-биле солугу;

б) 1 пунктуга дараазында уткалыг абзацты немээр:

"Көдээ ажыл-агыйының ажылгалдыг черлеринден оларның ажылгал турары чер участоктары өңчү кылдыр бүрүткөдип турар үеде тараачын (фермер) ажыл-агыйларының, хуу сайгарлыкчылар-биле каттай, чарыг-далдарының кезинин эгидеринин дүрүмү (капсырылга №13).";

2) Мал продукциязын (этти, сүттү, дүктү) сайгарарына болгаш мал чемин болгаш куш ажылына инкубатор чуургаларын садып алырына субсидиялар тыпсырының дуга-йында дүрүмге:

а) адында "куш ажылына" деп сөстөрни "куш ажылының бүдүрүлгелеринге" деп сөстер-биле солугу;

б) 2 пунктуң 1,2 иштиги пунктуларына "республиканың" деп сөстү ап кааптар;

в) 3 пункту дараазында эдилге-биле бижиер:

"3. Дүрүмнүн 2 пунктузунун 1,2,3 иштиги пунктуларында айыттыг субсидияларны өңчүнүн бүгү хевирлеринин көдээ ажыл-агый бараанының бүдүрүлгелеринге, оң иштинде хууда дузалал ажыл-агыйын кылып турар хамаатыларга (моон соңгаар-субсидия алыкчылары дээр) мал продукциязын (этти, сүттү, дүктү) болбаазырадылга бүдүрүл-гелеринче дужааганы дээр тыпсыр).";

г) 4,5 пунктуларны ап кааптар;

3. Бо доктаалды "Шын" болгаш "Ту-винская правда" солуннарына парлаар. Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

3) Уксаалыг мал ажыл-агыйын детки-ринге субсидиялар тыпсырының дугайында дүрүмге:

а) адында, 1 пунктуда "Уксаалыг мал ажылын деткиринге субсидиялар тыпсыры-ның дугайында дүрүм" деп сөстөрни "Уксаажыдылга ажыл-агыйларына уксаа-лыг төрүүр малды азырап тударының чарыг-далдарын эгидеринин дугайында дүрүм" деп сөстер-биле солугу;

б) 2 пунктуда "Чарыгдалдарның болгаш уксаалыг мал ажыл-агыйын деткиринин хевирлери" деп сөстөрни "Уксаалыг малдың генофонд ажыл-агыйларына уксаалыг тө-рүүр малды азырап тударының чарыгдал-дары" деп сөстер-биле солугу;

в) 3 пунктуга дараазында уткалыг абзацты немээр:

"Субсидия алыкчыларына субсидиялар-ны ол сорулгаларга тускайлаан федералдыг бюджеттин болгаш Тыва Республиканың республика бюджетинин акша-хөреңгизинин хемчээлин езугаар тыпсыр.";

4) Уксаалыг мал ажыл-агыйын детки-ринге субсидиялар тыпсырының дугайында дүрүмнүн капсырылгазына:

а) оң талакы үстүкү булунда "Уксаалыг мал ажылын деткиринге субсидиялар тып-сырының дугайында дүрүм" деп сөстөрни "Уксаажыдылга ажыл-агыйларына уксаа-лыг төрүүр малды азырап тударының чарыг-далдарын эгидеринин дугайында дүрүм" деп сөстер-биле солугу;

б) адында "Чарыгдалдарның болгаш уксаалыг мал ажыл-агыйын деткиринин хевирлери" деп сөстөрни "Уксаалыг малдың генофонд ажыл-агыйларына уксаалыг төрүүр малды азырап тударының чарыг-далдары" деп сөстер-биле солугу;

в) 5 бөлүктө "3835" деп саннарны "4040" деп саннар-биле солугу;

г) 6 бөлүктө "4017" деп саннарны "4250" деп саннар-биле солугу;

5) "2008-2012 чылдарда Тыва Респу-бликага көдээ ажыл-агыйны сайзырадыры болгаш көдээ ажыл-агый продукциязының, чиг эттин болгаш аш-чемнин рыногун (Улаңчызы 6-гы арында).

(Тончүзү. Эгези 5-ки арында).

башкалары" республиканың тускай сорулгалыг программаның акша-хөреңгизиниң күсели-биле Тыва Республиканың республика бюджетинден субсидиялар тыпсырының дугайында дүрүмнүң 7 кезээн дараазында эдилге-биле бижири:

"7. Экономика ужур-дузалыг төлевилелдерни деткиринге субсидиялар тыпсыры

7.1. Экономика ужур-дузалыг төлевилелдерни деткиринге федералдыг болгаш республика бюджеттеринден субсидияларны субсидия алыкчыларына халас болгаш эгитпес үндезинге бюджет акша-хөреңгизиниң алыкчыларының барааннар чедирилгези-биле, ажилдар кылыры-биле, ачы-дуза чедирилгези-биле холбашкан чарыгдалдарын дуглаары-биле дараазында иштиги программаларны күүседиринге дүүштүр тыпсыр:

"Малдың сүткүр чоруун сайзырадыры болгаш сүт бүдүрүлгезин көвүдедири" иштиги программага:

- сүт-бараан фермаларын чаартырынга болгаш тударынга;
- мыйыстыг бода малдың уксаалыг төлүн садып алырынга;

- сүт-бараан фермаларына техниканы болгаш дериг-херекселдерни, сүт болбаа-зырадыр технологтуг дериг-херекселдерни садарынга;

- электри четкилеринге кожарынга;

- кадрлар белеткелеринге;

- сүт бүдүрүлгезинге;

"Көдээ ажил-агыйның хереглел кооперативтериниң системазын сайзырадыры" иштиги программага:

- көдээ ажил-агыйның хереглел кооперативтериниң саң-хөө-чээли деткимчезин сайзырадырынга;

- инфраструктураны (рынокту, ярмаркаларны) сайзырадырынга, кооперативтериниң ажил-чорудулгазының информация-тайылбыр хандырылганын болгаш эртем ажилын экижидеринге;

- көдээ ажил-агыйның хереглел кооперативтериниң аңгы-аңгы деңгелдерин, ревизия

эвилелдерин тургузарының болгаш организа-тап турарының үезинде деткимчени көргүзеринге;

- көдээ ажил-агыйның хереглел кооперативтеринге кадрларны белеткээринин болгаш катап өөредириниң системазын быжылгаарынга болгаш сайзырадырынга;

"2011-2012 чылдарда Тыва Республикага эъткир мал ажил-агыйын сайзырадыры" иштиги программага:

- эът болгаш эът бүдүрер фермаларны, мал семиртир бүдүрүлгелерни чаартырынга болгаш тударынга;

- мыйыстыг бода малдың уксаалыг чаш төлүн садарынга;

- бүдүрүкчү бугаларны садарынга;

- эът бүдүрер фермаларның технологтуг чаартылгазынга, көдээ ажил-агый техника-зын болгаш дериг-херекселдерни садарынга;

- үнези улуг буга үрезин садарынга;

- одарларны үндезини-биле экижидеринге;

- мал чемин садарынга;

- кадрлар белеткелеринге;

- электри четкилеринге кожарынга.

7.2. Бюджет акша-хөреңгизиниң алыкчылары дараазында негелделерге дүгжүп турар болза, субсидия бээрин боттандыра:

- бизнес-планы азы техника-экономика-барымдаазы бар;

- специалистер-биле хандырылган;

- бодунуң акша-хөреңгизин азы бюджеттен дашкаар дөстери (банкылар чээли-лерин) хаара туткан;

- бүдүрүлгө шөлдерин, техниказы бар.

7.3. Бюджет акша-хөреңгизиниң алыкчылары Тыва Республика Көдээ ажил-агый яамызында дараазында документи-лерни кирир:

- бюджет акша-хөреңгизин бээриниң дугайында хостуг байдалга долдурган билдириништин;

- садыглажышкын керээлериниң, счет-фактураларның хоолгаларын."

б) дараазында уткалыг №13 капсы-рылганы немээр:

тыпсырының дугайында бо дүрүм (моон соңгаар-Дүрүм дээр) көдээ ажил-агыйның ажылгал черлеринден оларның ажылгап турары чер участоктарын өңчү кылдыр бүрүткөдип турар үеде чарыгдалдарының кезин эгидер субсидиялар алыр эргелиг кижилериниң категориязын, субсидия тыпсы-рының сорулганын, негелделерин болгаш чурумун тодарадып турар.

2. Субсидияны көдээ ажил-агыйның ажылгал черинден тараачын (фермер) ажил-агыйларына доктаамал (хуусаа чокка) ажылгаар кылдыр бергени, салгал дамчыш-тыр ээлээр кылдыр алганы чер участоктарын, а ол ышкаш садып алдырган азы садып алыр эргелиг кылдыр арендага алган, өңчү эргезин 2011 чылдың январь 1-ниң соонда шимчeves өңчү-хөреңги болгаш ону садар эргенин күрүнө бүрүткелдин боттандырып турар органнарга бүрүткеткен чер үлүүн (моон соңгаар-чер участоктары дээр) өңчү кылдыр бүрүткөдип турар үеде тыпсыр.

3. Саң-хөө хандырылганының дөстери федералдыг болгаш республика бюджеттери болуп турар субсидияларны тыпсыры:

- оларның ажылгап турары чер участоктарын өңчү кылдыр бүрүткөдип турар үеде кадастр ажилдарының талазы-биле тараачын (фермер) ажил-агыйларының чарыгдалдарын кезин эгидеринге Тыва Республиканың нормативтиг эрге-хоойлу актыларының тодартканын езугаар оларның чер участоктарын өңчү кылдыр бүрүткөдип турары 1 гектарга санааны ставказын барымдаалап тодартканы-биле тараачын (фермер) ажил-агыйларына тыпсыр;

- тараачын (фермер) ажил-агыйларының ажылгап турары чер участоктарын өңчү кылдыр бүрүткөдип турар үеде кадастр ажилдарын эрттиреринге бадыткаттырган чарыгдалдарының өрттөн 100 хуу хемчээлди кылдыр тараачын (фермер) ажил-агыйларына чарыгдалдарының кезин дуглаар кылдыр тыпсыр.

4. Субсидия алыкчыларына федералдыг бюджеттин болгаш республика бюджетиниң акша-хөреңгизинден субсидияларның ол сорулгаларга көрдүнгөн субсидияларының хемчээлинге дүүштүр тыпсыр.

5. Субсидиялар төлээриниң барымдаалары болза:

а) көдээ ажил-агыйның ажылгал черлеринден оларның ажылгап турары чер участоктарын өңчү кылдыр бүрүткөдип турар үеде тараачын (фермер) ажил-агыйларының, хуу сайгарлыкчылар-биле каттай, чарыгдалдарының кезин эгидеринге субсидияларны

Россияның Көдээ ажил-агый доктаадып тургусканы ма санаарының хевир-майыын:

б) көдээ ажил-агыйның ажилден оларның ажылгап турары чер участоктарын өңчү кылдыр бүрүткөдип турар үеде тараачын (фермер) ажил-хуу сайгарлыкчылар-биле катдарының кезин эгидеринге ның болгаш субсидияларның хевирлерин;

в) тускайлаттырган субсидия дүнгенин езугаар чарыгдалдарын бөлүк документи-лерин, суу чызының бадыткааны (садып керээлери, счет-фактуралар б) хөреңгини кири санаанының на-хоолгаларын.

6. Субсидия алыры-биле суу чылары Тыва Республиканың ажил-агый яамызынче алыр субсидияга шынзылганын ийи хууга, бо пунктузунда айыттырган доку-хоолгаларын кошкаш, кирир республиканың Көдээ ажил-агый алыр деп турар субсидияны хы саналга шынзылганының (субсидия алыкчызынга дедир э

7. Субсидия алыкчыларының ганизацияларында ажиткан агар субсидияларны шилчидери-бил республиканың Көдээ ажил-агый яамызының Көдээ ажил-агый яамы таадып тургускан чурумун ез дурган субсидия шилчидерин документи-лерин, а ол ышкаш Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый яамы лааны субсидия тыпсырынга са-зылганын Федералдыг казна Тыва Республика талазы-биле э кирир.

8. Тыва Республиканың Көдээ яамызы субсидияларны ажылга-гайында отчетту отчетту квартал үнгөн айның 20-ниң хүнүнге ч Республиканың Саң-хөө яамызы Тыва Республиканың Экономика кирир.

9. Субсидияны көрдүнгөн ажылгап турарына контролду республиканың Саң-хөө-бюджет хайг талазы-биле албаны боттандыра

2. Бо доктаалды "Тувинска болгаш "Шын" солуннарга парла Тыва Республиканың Ча Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

"Капсырылга №13 Тыва Республиканың Чазааның доктаалы-биле бадылаан"

Көдээ ажил-агыйның ажылгал черлеринден оларның ажылгап турары чер участоктарын өңчү кылдыр бүрүткөдип турар үеде тараачын (фермер) ажил-агыйларның, хуу сайгарлыкчылар-биле каттай, чарыгдалдарының кезин эгидеринге субсидиялар тыпсырының дугайында ДҮРҮМ

1. Көдээ ажил-агыйның ажылгал черлеринден оларның ажылгап турары чер участоктарын өңчү кылдыр бүрүткөдип турар үеде тараачын (фермер) ажил-агыйларның, хуу сайгарлыкчылар-биле каттай, чарыгдалдарының кезин эгидеринге субсидиялар

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДЫҢНАДЫГЛА

Бадылаар эргениң шынзылганы-биле бадылаашкыннар

Тыва Республиканың Соңгулда комиссия-зынга бадылаар эргениң 2500 шынзылгаларын эккелген. Оларны 2012 чылдың март 4-те Россия Федерациязының Президентиниң соңгулдаларына бадылаашкыннар эрттиреринге ажылгаар. ТР-ниң Соңгулда комиссиязы оларны Тыва Республиканың девискээр соңгулда комиссияларына хуваагаш, дамчыдып берген. Бадылаар эргениң шынзылганын алыр эргени даңзыда ады кирген соңгукчулар соңгулда участоктарына 2012 чылдың март 4-те бадылаар аргазы чок апарза, ажылгаарлар.

Бадылаар эргениң шынзылганын соңгукчу-чунуң бодунга, бодун бадыткаар докумен-тизин көргүскенде болгаш билдириништин киригенде, азы ооң төлээзинге нотариуска бадыткаттырган бүзүредилге бижиин көр-

гүскенде, тыпсыр. Ол ышкаш бүзүредилге бижики чыда эмнедир эмне-профи-лактиктиг албан чериниң удуртулганы (бир эвес соңгукчу ында эмнедип чыдар болза), кем-херек үүлгеткен деп каразыттырган-нары азы буруудаттырганнарны хоругдаар албан чериниң чагыргазы (бир эвес соңгукчу каразыттырып азы буруудаттырып турар болза) бадыткап болур.

Бадылаар эргениң шынзылганын девискээр соңгулда комиссияларындан 2012 чылдың январь 18-тен февраль 12-ге чедир, участок соңгулда комиссияларындан февраль 13-тен март 3-ке чедир ал болур.

Бадылаашкын хүнүнде соңгукчу бодун бадыткаар документи-ни болгаш бадылаар эргениң шынзылганын көргүскөш, соңгуур.

Соңгукчулар-биле харылзааның «Изиг шугуму» ажилдап эгелээн

Россия Федерациязының Президентиниң соңгулдаларының талазы-биле, Тыва Республикада муниципалдыг тургузулгаларның төлээлекчи органнарының депутаттарының, тус чер бот-башкарылганының соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижилериниң соңгулдаларының талазы-биле соңгулда кампаниязы эгелээн. Соңгулда кампаниязының ажык-чарлыг чоруун хандыраар сорулга-биле Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы "Соңгукчулар-биле харылзааның изиг шугуму" деп телефон пунктузунуң ажилын организастаарының дугайында доктаалды

"Изиг шугум" телефонун дамчыштыр соңгукчулар соңгулда хоойлужулганының талазы-биле тайылбырны ап, соңгулда кампаниязының кол-кол үе-чадаларының дугайында, соңгулда ажил-херектериниң хуусааларының болгаш чурумунуң дугайында билип ал болур. Соңгулда эргелерин боттандыраар талазы-биле хамаатыларга тургустунуп келген айтырылганың дугайында дыңнадылгаларны хүлээп алыр. Соңгулда участоктарының, соңгулда комиссияларының телефон дугаарларының

дугайында болгаш өске-даа эргежок чугула болгаш ажыктыг медээлерни бээр.

"Соңгукчулар-биле харылзааның изиг шугуму" деп телефон пунктузу 08.00 шактан 17.00 шакка чедир, дыштаныр хүннерде 10.00

Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгаларының төлээ органнарының, тус чер бот-башкарылганының соңгулдалыг дужаалдыг кижилериниң 2012 чылдың март 4-те болу соңгулдаларына соңгулда мурнунуң агитациязын боттанды биле парлалга шөлүн бээр хүлээлгелиг муниципалдыг докт үнер парлалга үндүрүлгелериниң даңзызы (Харылзаа ады информастыг технологияларга болгаш массалыг коммуникацияларга хайгаарал талазы-биле Федералдыг алб Тыва Республика талазы-биле эргелели кириген).

1. "Кызыл неделя" солун. Редакцияның адреси: 667000, Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, бажың №32, каб.103. Солуннуң тургузукчузу Кызыл хоорайның мэриязы. Үнер үези: неделяда 1 катап.

2. "Танды-Уула" солун. Редакцияның адреси: 668310, Танды район, Бай-Хаак суур, Оюн Данчай кудумчузу, бажың 45. Солуннуң тургузукчулары Танды районнуң чагыргазы, Тыва Республиканың культура болгаш информастыг политика яамызы. Үнер үези: неделяда 1 катап.

3. "Чаа орук" солун. Редакцияның адреси: 668110, Чадаана хоорай, Ленин кудумчузу, бажың 50. Солуннуң тургузукчузу "Тыва Республиканың Чөөн-Хемчик кожууну" муниципалдыг районнуң чагыргазы. Үнер үези:

шактан 17.00 шакка чедир ажилда Республиканың Соңгулда комис "Изиг шугум" телефонунуң дугаа 22)2-10-09.

неделяда 1 катап.

4. "Улуг-Хем" солун. Редакцияның адреси: 668110, Шагаан-Арыг хоорай, ская кудумчузу, бажыңы 1. Солуннуң тургузукчузу "Тыва Республиканың Хем кожууну" муниципалдыг р чагыргазы. Үнер үези: неделяда 1 катап.

5. "Байлак Тожу" солун. Редакцияның адреси: 668530, Тыва Республика, Тоора-Хем суур, Октябрьская ку 20. Солуннуң тургузукчузу Тожу к чагыргазы-муниципалдыг албан че үези: айда 2 катап.

Теле-радио дамчыдылгаларының палдыг организациялары бүрүткет Тыва Республиканың Соң комиссиязы.

Милена МАСПЫК-ООЛ

Оолдун, кыстың оюну

(Төңүзү. Эгези 2011
жылдын № 153-154 база 2012
жылдын № 1 солуннарда).

Хоорайның чевээнге келгеш, пур-болбас-даа болза дээш от кылаштааш, Сыдым-оолдун ырга чеде берген. Холун сунуп, идишкеш, ажыг-шүжүүн үлө турарын чугаалааш, диттигип аш, кавайже көрүптерге, көңүсө, сарыг баштыг херээжен киши ажаап турар болган. Ийиги айы орус кижини дээр чораан, уу аарааш чок болган-дыр аа, ум хар-назыны бежен четпээн болгай деп боданып, ыт чоккан. Бир-ле келген кижини дээш ытталдык езулалыга төндүр жип, ачазындан туттунуп алгаш, аан бичини оолду кээрге көр- . Улус хоорайже чоруп турда, дым-оол акый тургаш:

— Миленаның байдалы кандыгы? — деп айтырган.

— Чок, билбедим — деп харыя геш, шак дүшкен.

— Мен бо күжүрнүн чанынга гаш, шоолуг дуза көргүзүп шы- айн бардым. Анна-ла шыдап ар кижини. Эмнелгези — база өске де.

— База катап кажыдалымны редип каайн, акый. Байырлыг — ш, Саадак дүргени кончуг кы- тап чорупкан.

Милена — эмнелгеде. Кайы- да ирги? Хоорайга халдып чо- оргош-ла, телефон дамчыштыр гнун кайда чыдарын билген. Палатаже кирип кээрге, а Аңчиевна чүнү-даа ыттал- , эки деп мендилешпээ-даа. -даа тоовайн, сандай ап алгаш, ч чанынга кээп олуруп алган. ена удуп чыдар ышкаш, холун арга кандыг-даа харыы чок. ыры херээжен эмчи:

— Бээр кээрге-ле чем чивестей ген, харык чок, чугааланып бе- шыдаваас кижини хүлээп алган. Аэропорттан дорт эмнелгеже лген чүве. Байдалы дыка бер- гындыр аппарат хары-биле ары ол-дур. Дүүндөн эгелеп күштүг эм салып эгелээн бис, каш хонгаш, тодаргайлаарга, ицада ооң түннели билдине — деп тайылбырлаан. Уругнун ынавайн турда-ла, дыштанып, рлап алыңар, хүндүс мен олу- — дээш, кандырыпкан. Хөй лер келгеш, уругну шинчий ге, коридорже үнүп келген. -даа кижини берге үеде авазын- туттунар, ону кый дээр... ынче телефоннаан:

— Авай...

— Саадак, чүү болду, оглум?

— Милешканы меңээ эгидип п көр.

— Каш чыл улаштыр дилээш адавыс чоп, бажыңын садып- та кайнаар көже берген улус. бодун база турдун, билир сен, алда чок деп. Ачаң кайы хире п, аай-дедир чоруп туржук.

— Чок аан, авай. Милена мында, лгеде. Медерел чок, кан- т...

— Адыр, оглум, бичини мана, эм ыладып алың... Милена эм- ...

— Ийе... Авай...

Саадак, ыглаарга кайын , туттун. Адыр, бо ачаң кайда ы, демги чалап турар хам ки- кайдал, айтырайн... Оожум, , аваң шыдаар, ажырбас. Мен бээр мен — деп чорда, теле- да оглунун чугаазы үзүктел- ен. Кадайының дүвүрзүн чу- ндан оолдун ачазы орта чу- аа билип чадааш, сандайга

олуртуп алгаш, катап-катап айты- рып, ылавылаан. Дузалашпайн канчаар, беш-алды чылдар бурун- гаар ол кырган-авазы бурганнай бээрге, ада-иелер-даа, уруглар- даа эдеришпейн барган болгай. Кезек када улустарга көрдүрбес- теп, шагдааларга айтыртып, кара- бажыңга олурар часканын ол ут- паан. Ынчаар дүвүрөп турда, уруг- нун авазы каш хөдөлгөн хевирлиг, үш өрөөл квартиразын, гараж-биле дачазын садыпкаш, Кызылдан кайнаар барганы билдинмейн арт- кан. Саадак ол-дур ол, сагыштан аарааш, эрте бер часкаш, детке- рилген. Эмнелгеде чытыргаш, ачазы боду кадарып, чанынга олурар хонуп турган. Оон чүгээртеп үнгөш, тайгада бажың туттуруп ал- гаш, аш-чем чириң уттуп аар, уй- гу-чыдын чок, орган черинге олурар, турган черинге туруп бээр. Авазы ыглап-сыктап, өглөп ал деп туруп бээрге, кудумчуга чораан уругну эдеришпектен. Ада-иеси баш- тай ону көрүп кааш, корга берген: бажың та кажан чуп, дырап турган чүве. Шокар, узун плателиг, арны калдар, молдурук ботинка идиктер кеткеш, ак носкилер кедип алган. Арны ыглап алган боорга, Кызыл- га канчап чедип келгенин айтыр- ганнар. Тайга бажыңдан чадаг ийи хонук чоруп келгеш, улуг орукка бээр кээр машина дозуп алдым дээн. Бир дугаарында уругну ван- нага суг агыскаш, чундурган. Ча- раш хептер саткаш, кеттиндирип каан. Бадылажып алза-даа, ооң утказын-даа билбээн хевирлиг. Хорлаңгыларын чидир крем-биле чагдынып, бажың канчаар эдип- чазаарын айтып өөртөккөнөр. Чоорту чурумга, культурага чаңы- гып, чазык, хүлүмзүрүп чорупуу шырайлыг аныяк кыс бооп көстүп келген. Чаяан бооп, эрес-даа, угаанныг-даа кыс болган: Саадак- ты оожургадап, эдеришпектен алгаш, чурттай берген. Ийи чыл эрткенде, эмчи училищезинче кирип алгаш, доостуруп алганнар. Бо бүгүнү ада-иеси шыдажып эртип, оглунун чуртталгазы шуудазын дээш дет- ки, дузалажып кээрге, огу ада- иезинден хая көрнү берген — мээң амыдыралымны үрзөн силер, чүгле силер буруулуг силер, мээң бажы- ңымче келбегер дээш, кудазынче безин чалаваан. Ам кээп, канчаар мен, дузалаңар дээрге, хөөкүй ада-иеси эрткен-барганын сурап турар эвес, ол-бо телефоннап, улус-биле чугаалажып эгелээни ол.

Ынчан каш чыл бурунгаар Миленаның авазы: «Бай бис дээш, силерден эрткен чүве чок дег, мээң багай авамны чок кылган силер» — деп бажыңче халып, сөглөп туруп бээрге, Саадактын ада-и- эзиниң ырмазы сынып, чажы чанган. Ол канчаарымыс ол, болур чүве дөмөй болур дээр ышкыгай, хамык чүвени мурнадып, далажып- ла. Ал-бодуус кочу-шоотка кирип, огулусту ымзандырып, чазыгны кылдывыс деп, боттарын иштинде чемелеп, оожургап чадап чоруу- лар. Улуг тура, идээрге деп чүве ол-дур ийин. Эрткен чылын душ бооп, кырган кадайны назы чет- пээн ийи оол, бирээзи ачазының машинасын оорлап мунгаш, эжи- биле кады хок бодап, кудумчуга чораан кырганны ут-биле тава- рааны илерей берген. Албан-езу- зу-биле оларны милицияга кел- дирткеш, каш чыл бурунгаар бол- ган авария дугайында дыңнаткан. Оода ол кырган-авай бисти бас- тырган деп, бодап чоруй барган болза, кончуун дээш мунгаар- лар. Анна кудазы ол-ла хевээр сураа дыңналбаан. Ам чүве ши-

мээни оожургап, чавырлып турда, катап сагындырып кээрге, берге- зин. Огул база катап Милена дээш сагыжы аарып эгелээри ол чоор бе? Ам чүү болурул?

Саадактын ада-иеси машина- зыңга халдып ора, бо бүгүнү бо- дал каап, ыт чок чорааннар. Хү- рээге халдып келгеш, таныыры аныяк башкы-биле чугаалашкан- нар. «Оглуңарда дуу оранче бар- ган кижиниң бир чүвези чыдып кал- ган-дыр. Ону тыпкаш, аал-кодан- дан ырадып кааптар болза, сагыш- сеткили, ал-боду арыгларың-дыр. Амгы үеде болдунмайн турар. Хе- рээниң оруун ажыдып, ном ном- чааш, езулал кылып бээңи» — дээн. Холдарын тейлей тудуп алгаш, баш- кыны дыңнап олурар, Саадактын ачазы ам огул чээрби сес харлаар, ам-даа авай, ачай деп-ле, оларның дузазын манап, идегеп оларын чо- генип бодап орган. Хүрээге, баш- кының бодунга шыдаар шаа-биле өргүлдү харам чокка сунгаш, улаштыр киргиз домчу кижиге кир- геннер. Келген херээниң ужу- р-чөвүн чугаалааш, эмнелгеже ал- гаш, чорупканнар. Аарыг уругну судалдап көргөш, демгизи чугаа- лаан:

— Баары кадып ыңайлаан-дыр. Үш катап суйбаар сеанс кылгаш, угаанын орталандырып, элдирип кээп болур мен. Силерниң сөзү- нер...

— Кандыг сөс? Аа, ийет, эм- нээшкениң өртөк-үнези — деп чо- да, Саадак ачазын үзе кирип, ха- рыылаан:

— Эмнептер, экижидиптер бол- зуңарза, туралаан түнү адап болур силер. Чүгле дилээм — кызып көрүңер, силерге дыка идегеп, ду- залаптар боор деп манап тур мен...

Эмнекчи кижини Миленаның авазы артып калган. Саадак, ада- иези үжөлзөн коридорда узун сан- дайга олуруп алгаш, ыт-дааш чок шыланчыг минуталарны эрттирген- нер. Массаж кылган кижизини үнүп келгеш, ол ыт чок көрүп турган улусче көрүпкөш-ле, дораан-на боду чугаалай берген:

— Баары дыка үр аарып, сар- гып чораан. Тоовайн азы билбейн турда, улам кедерзэн, чем чивес- тей берген. Мен шинчилээрмге ийлээн ышкаш-тыр. Ам ийи сеанс кылырга, чүвениң ужуру билдинип, көстүп кээр, бичини манаптаалыңар. Берге-даа болза, идегел бар-дыр.

Чалап алган кижизин бажыңы- га чедирип кааш, огулун машина- зыңын чанынга дүжүргөннер. Саа- дак үнмейн олуруп берген. Авазы тургаш:

— Чанар болзуңа эки боор — деп сүмелзэн.

— Авай, Машаже кады бараалай...

— Ол чүү деп турарың ол. Ма- ша-биле бодун чугаалажып бол- зуңа эки. Кадайың-дыр, сеңээ ба- гай чүве кылган эвес. Авай деп тур- байн, Машаны чүнү-даа мурнунда бодуну хүндүлөп көр, ажы-биле чугаалаш — деп, ачазы огулунга шыңгы чугаалаан.

Огул ыт чок машинадан үнө берген. Кадайы огулунуң соондан дап бээрге, ашаа соксаткан:

— Эр апарган кижини. Боду шын шиитпирден хүлээп алзын.

Саадак чанып кээрге, улузу өөрүшкү-биле уткуп алган. Уруу ачазындан куспактанып, чассып шаг болган. Кежээки чем соонда кабинетке кээп, солуннар көрө бээрге, ол компьютерин ажылда- дыпкаш, хөй чуруктарны көргүзүп, эрткен чалыы ынакшылын, Милена, ада-иеси, кырган-авай дугайында чугаалап берген. Ооң келир үези,

ынакшылы, күзелдери, дагдан баткан көшке дег буступ дүжүп турган. Миленаны авазы дестирип апарган үе ол. Беш чыл бурунгаар ада-иезиниң ыйыдышкынынга шыдашпайн, кудумчуга чораан чудаңгы, көдээ уругну өжежип шилип алгаш, бажыңыңа эккел- генин Маша боду утпаан боор деп уламчылаан:

— Кээргенчиг-даа, каттырын- чыг-даа уруг сөөлү барып эң эки, идегелдиг бажың ишти, өг-бүлениң чараш херээжен ээзи, сагыш чо- вангыр ие кылдыр бодун көргүзүп кээрге, магадап, чоргаарланыр чордум, Маш. Чүгле ам эң берге, шын шиитпир хүлээп алыр үе кел- ген, Милена чокта меңээ чуртталга чок. Ол ам дыка аарып турар, эмнелгеде.

— Саадак, меңээ чүге шагда чугаалаваан сен. Мен сээң «ийе, чок» дээрден өске чугаа чок хаар- тынчак аажыңны, дүне-хүндүс ажылдап-ла турарыңның ужурун билген турар ийик мен. Сен мени бичини-даа хүндүлөвейн чораан- дыр сен.

— Бурган башкы менче ээ көрүп, частырыгларын эдип алзын дээш мындыг берге үлөге онаа- ган чадавас. Сени-даа, урууну- даа хомудадыр сеткилим чок, сен «чок» дээр болзуңа, ол хевээр артар...

Маша дыка-ла үр ыглаан. Тоол- да дег чуртталга ооңуу эвес, ка- жан-на ийик, езулуг ээзи чедип кээр боор деп, Маша бо-ла бодай бээр чораан. Бо бүгү чок-ла чүве чок орду ооң өңчүзү болуп артып каар деп Саадак чугаалаза-даа, ооң амыдыралы, чөлөңгиле эрикте элзизден туткан сайзана- дег буступ калган: «Өглер» кезип, улус айбызы кылып чораан өскүс кыска улуг кежик таварышса-даа, амы-хууда аас-кежи өскээр чо- руптары ол-дур. Хөлдөнгөн карак чаштары өттүр чүс-чүс харлыг мөңгө шивилер, дыттар хөлегезин- де инектер, хыйланчак даай-авазы безин эргим ышкаш апарып, көс- түп келген. Уруг кайы хире чанык- сап турарын чаа билип каан. Бичини Мая ачазын сактыр, чоктаар боор, ынчалза-даа ооң эдеришпектен келген төлү болгай, ажырбас, өөрени бээр. Иешкилерде ам чүгле чанар орук арткан.

Дүне-хүндүс Миленаның чанын- дан ыравайн турган Саадакта бе, эмчилерниң күштүг эминде бе азы домчунун холдарының энергиязын- дан бе, бергедеп аараан кижиниң байдалы чүгээртеп эгелзэн. Бо хүн тындырар аппаратты ап каапкан. Ынчан уруг тодазы-биле Саадак- тың адын адап, олче топтап көргөн:

— Саадак...

— Ийе, Милена, мен-дир мен.

— Бистер дыка үр көрүшпээн бис... Сен кааа чордун?

— Ийе, беш чыл, алды ай, он сес хонук. Мен сени дилеп, тыппайн турдум. Вокзалга, аэропортка чет- кеш, самолеттан азы автобустан дүшкөн улус аразындан сени көрзүнүп, манап чордум. Милена, кааа чордун...

— Авам мени дыка ырак суур- же алгаш барган. Ында телефон безин чок. Почта дүшкөн. Хемни аът мунуп алгаш, кежер. Мен сенче келиксээш, хем эринге келгеш, судан коргуп, дидинмес чордум. Ыглап-ыглап алгаш, чана бээр тур- дум. Кырган-авамны бичини оолдар машиназынга таварыпкан деп авам билип алгаш, Кызылче чанмас бис дээш туруп берген. Чүгле мен аарып бээримге, эккелгени ол-дур. Саадак, мени кагба...

— Чок, сарыым. Ам чарылбас бис.

Социал адырда

КЫРГАН-АВАЛАР, КЫРГАН-АЧАЛАР БЕДИК ХАРЫСАЛГАЛЫГ

Тывада кырган-авалар- ның болгаш кырган-ачалар- ның ролун улам хары- салгалыг болдурган.

Оларның арга-дуржулгазы, улус-биле чугаалажып билири, ажылынга бедик харысалгалыгы амыдыралдың берге байдалынга таварышкан уругларның, инвалид- терниң, чединмес өг-бүлелерниң айтырыын шиитпирлежиринге кан- чаар-даа аажок улуг ужу-дуза- лыг. Социал дуза төптөри күзелдиг улуг назылыгларны боттарының ажылынга кириштирип турары таварылга эвес. Ылаңгыя Чөөн- Хемчик кожуунун социал албан чериниң төвүнүн ажылдакчылары кырган-авалар, кырган-ачаларның ажылын онза үнелээрлер. Чүге дизе, олар амыдыралды эктинге чурттал эрткен улус болгаш, элээ- дилер, аныяктар-биле чугаалажы- рының эвин тып, оларга ботта- рының чагыс-сүмезин берип турар.

ТР-ниң Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының дет- кимчези-биле чоокта чаа Кызылга болуп эрткен «Идекейлиг социал дуза» деп мөөрейинге Чөөн- Хемчик кожуунун социал төвүнүн ажылдакчылары бедик үнелди- ап, бирги черге төлөтпиг болган. Кадык камгалал яамызының ажил- дакчызы Нелли Идамның чугаалап турары-биле алырга, хоочуннар ылаңгыя назы четпээннер-биле улуг сонургалдыг ажылдап турар. Мындыг хевирлиг олар боттарын ниитилелге чугула херек дээрзин билип турар.

Бирги черни алган Чөөн-Хем- чик кожуунун социал төвүнге 50 муң рубль түңнүг компьютерни бүрүн дериг-херексели-биле төп- түң ажылдакчызы Чодураа Чиң- митке тывыскан. Ийиги черге Бай- Тайга кожуун төлөтпиг болуп, 35 муң рубль түңнүг социал ажилдак- чыларның тускай хептери-биле шаннаткан. Үшкү черни Сүт-Хөл кожуун алган. Оларга патронаж сестраларының сумкаларын тывыс- кан. Мөөрейге төптүн ажил-чору- дулгазынга чаа аргаларны ажыг- лап турарын база улуг назылыг, чаасканзыргай хоочуннарның, бирги, ийиги бөлүктүн инвалидте- риниң бажың-балгадынга ажылды чорудуп тургаш, тускай хепти ке- дип турары дээн ышкаш чүүл- держе онза кичээнгеи салган.

Мындыг мөөрейни эрттирип турарының кол чылдагааны—ба- жыңыңа социал ачы-дуза херег- леттинип турар улуска хамаарыш- тыр ажил-чорудулганың берге айтырыгларын илередири. Кандыг- даа дуза-деткимче албайн турар улустун саны хөй болган. Социал ажилдакчыларның дуза көргүзүп турары улустун, херек кырында чоок төрелдери, опекунары бар, ынчалза-даа олар боттарының хүлээлгезин кылбайн турары иле- рзэн. Хоойлу езугаар ындыг улус- ка социал дуза көргүспес ужурулуг, ынчалза-даа оларга социал ажил- дакчылар боттарының энерелдиг сеткили-биле дузаны көргүзүп турар. Мөөрейниң төңүзүнде боттарының чоок кижилерин карагатайын турар улусту суд тава- рыштыр албадаарын шиитпирлээн.

Бистиң корр.

Парлалга арыннарындан

ПАНДИТО КАМБЫ-ЛАМА ИТИГЭЛОВТУҢ
160 ХАРЛААНЫНГА

Бурятияга 2012 чылда эртер Пандито Камбы-лама Итигэловтуң юбилейинге тураскааткан хемчеглерниң белеткели амгы үеде чоруп турар.

Ол хемчеглер чүгле Россияның эвес, өске-даа чурттарның хөй-ниитизиниң кичээнгейин бодунче хаара тудар дээрзи амдыгааштан билдинип турар. Камбы-ламаның ховар мөчүзүнүң дугайында маргылдаалар эртемденнерниң аразында ам-даа уламчылавышаан.

«Чоокта чаа Пандито Камбы-лама Итигэловтуң ховар мөчүзүңе тураскааткан семинарны Москвага эрттирген бис. Россияның кинофотодокументилерниң күрүнө архивиниң директору «Камбы-лама Итигэловтуң ховар мөчүзү» деп семинарга киржирин бистиң институттан дилээн. Камбы-ламага сонургал архивтиң ажилдакчыларының аразында улуг-дур» — деп, Пандито Камбы-лама Итигэлов институтунун директору Янжима Васильева чугаалап турар.

Россияның Культура яамызының, культура

салгалдарының департаментизиниң чалаанын езугаар Пандито Камбы-лама Итигэлов институту ноябрь 26-дан эгелеп Бутанда делгеттинип турар «Россияның буддизми» деп делгелгени белеткээрине киришкен, бо чазын ону Индира Гандиниң культура төвүңе (Дели хоорай) делгээр. Ол делгелгениң ажыдышкынынга Санкт-Петербургтуң «Гунзэчойнэн» хүрээ-инден делегация киржир. Ол ышкаш Американың, Моолдун болгаш өске-даа чурттарның эртемденнери-биле кады ажилдажылганы боттандырып турар.

Майда болур юбилейлиг хемчеглерниң үезинде электронуг хевирге-даа, саазыңа-даа параллга үндүрүлгелери үнер. Ол дээрже Пандито Камбы-лама Итигэлов институтунун болгаш Национал библиотеканың кады кылган төлөвилели болур. Пандито Камбы-лама Заяевтиң болгаш Итигэловтуң амыдыралчы оруун, 2002 чылда бистиң оранче ээл келгениниң дугайында чүүлдер ол үндүрүлгеге кирер. Ол ышкаш номга Россияга буддизмниң сайзыралының, ооң билдинмес турган чамдык төөгүлериниң дугайында чүүлдер кирер.

Бурятияның Национал музейи биле Санкт-Петербургтуң хүрээзи 2012 чылда «Россияда буддизм» деп делгелгени ажыдар. Шүлүк номчулгаларының хевирлерин база бодап көрүп турар.

Ол ышкаш Бурятияның ши театры база юбилейинге тураскааткан шиини белеткеп турар. «Көрүкчүлерге чаа чүүлдү бараалгадыр бис. Ойнаарының-даа, күүселдениң аргаларының-даа талазы-биле чаартылгалар хөй болур. Ону көрүкчүлөр баштай хүлээп албайн барып болур, аңаа белеткел ажилдарын чорудуп турар бис» — деп, театрың уран чүүл удуртукчузу Сергей Бальжанов чугаалап турар.

Институттун информация төвүн тудары база планнаттынып турар.

«Камбы-лама Итигэловтуң буддистерге билдингир чоруу дээрже Богдо Цзонкаптың «Дэмбрэл Додва» — хоозун шынар дугайында трактат» деп ажылынга тайылбырны бижээни болгаш бүгү болушкуннарның херек кырында боттанышкынын Хоозун шынарның сайзыралынга илереткени болгаш ону кайгамчыкты-биле көргүзүп турары» — деп, Янжима Васильева чугаалап турар.

Соня МАТВЕЕВ,

Бурят Республикада «Номер один» солун.

Камбы-ламаның ховар мөчүзүнүң дугайында маргылдаалар эртемденнерниң аразында ам-даа уламчылавышаан.

Төрүттүңгө хундур-биле!

Бистиң ачавыс, Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчы-ахчыларын, ленинчи юбилей медальдыг эдил үр чылдарда Тес-Хеминиң Шуурмак суурнун чагырга дораан Шулуун-оол Маадыр-оолович БИЧЕ-ООЛ январь 17-де 68 харлаар.

Ачавыс хундүлүг дыштанылгаче үнзе-даа, уруглар малчыннап чоруур. Ынак ачавыска каң дег кадыкшылдаа бистиң аравыска хөй-хөй чылдарда арга-сүмезин чорурун күзеп тур бис.

Ажы-төлү, уйнукт

Чингис СААЯНЫҢ тырттыргачы

Холум сунгаш, оюн эзеп,
Хоюг харны дозуп тур мен.

Хөвөң харлар чагза-чагза,
Хөлчок чылыг «чоорган».

Бодалдар дизи

Ажылгыр, кызымак чорук — бизнестин үндезини, хөгжүлдө сайзыралдың дүлгүрү.

Шуурган үезинде берген даңгырак оожум хүнде уттундура бээр.

Чугаалаарыңче далашпа, ооң орнунга көөрүнчө харын далаш.

Сервантес.

Орукту тып алып ме-
ла болза, бодум үндүрүп мен.

Чедиишкениң чаж-
сорулганы чедип алып дэ-
чүткүлүңде.

Өске кижини дугайында
чоаашкын өөрүшкү бэ-
орнунга, хөй кезинде-ле
ралды болдурар.

К

Ыраккы Мөңгүн-Тайгада

ЧОННУҢ КУЛЬТУРА ОДАА

«Малчын» колхозтуң баштаар чери чурттакчы чоннуң саналын езугаар
Культура одааның оран-савазын 1962-1963 чылдарда туттурган.

Ол кыжын он хире колхозчулар: Успун Донгак, Чүлдүм-Сүрүн Хомушкун, Сарыг-оол Салчак, Хирлиидек Донгак, Точун Иргит, Назыты Иргит, Хааш-Дамбаа, Кечил Саая, Салчак Шагаачы, Буянды Кара-Сал, Чимит-Доржу Иргит, Дембирел Иргит олар шала сулагай ыяштарлыг Каргының Шыргай-Аргадан, Алды-Устүү Суглуг-Хову, Адыр-Бут аргаларындан ыяш кезип, үндүр сөөрткеш, чудуктарны чонуп чаажылааш, ийи көжүлүг «ЗИЛ» автомашиналарга чүдүрүп бадырып турган. Чолаачылар — Алексей Никитин, Карттыг-оол Ооржак база Чамзы Салчак.

Клубту каяа тударын, ооң турар черин айтып кижини — Арагайты Саая. Ол Мугур хемниң бетини талазынга даш салып йөрээген. Тудуг ажылын бригадир Кыргыс Шомбул харысалгалыг удуртуп турган. Пилораммага Коргу-Маадыр Салчак, Седен Иргит, Дембирел Иргит, Делгер-оол Иргит база Бораймай Иргит ажилдаан. Арагайты Саая баштаан уран-шевер холдуг бызанычылар: Мылдык Хомушкун, Сандык Кара-Сал, Дагба Донгак, Бады Хертек, Седип Иргит, Дыртык-оол Хомушкун, Шинин-Хоо Донгак, Шуугуур Иргит, Кан-оол Хертек, Доктугу Салчак, Уп-

сун Донгак, Бичи-оол Шагдаа, Шыдырбаа Иргит, Седен Иргит, Кара-оол Саая (Айылы-луугей), Калдар Хертек, Мандычы Саая, Хойлаарак Салчак, Седен Куулар клубту тудуп үндүргөн.

Кожуунуң шевер холдуг бызаныч-чазынычыларының бирээзи Хертек Далбыш огул Кан-оолдун чугаалааны-биле, клуб тудуу элээн орту кире берген турда, чаңгыс-ла чудук аңгы апарганындан тудугну катап бустурга, туттурган турган. Удуртуп даргалар хөй чон чыгыр, оюн-тоглаа, хурал-суглаа эртер черниң оран-савазы быжыг, шынарлыг болзун дээш ажилдап турганы оон-на билдингир. Клубтун ишти-даштыгы ажилдарын колдуунда И.Шуугуур, С.Кара-оол база Х.Кан-оол кылганнар. Мугур-Аксы суурнун анык-өскени клуб тудуунун кырын доврак-биле хөмеринге, дой-биле ханаларын сыскырынга, чугайлап-дозулаарынга бот-идепкейжи чоруун көргүскөн.

Чоннуң акша-шалың чокка, боттарының ак сеткилинден тудуп алганы клубу ачызын хавыязын көргүзүп эгелээн. Аңаа та чеже район, суму чыыштары, хуралдары эрткелээ чүве. Тываның болгаш кожа-хелбээ

Моол, Алтай республикаларның артистери аалдап кээп, чон-биле ужурашып, солун концерттерни чежени көргүспээн дээр! Клубка белеткээн концерт, ши көргүзүлгелери кожууннарга, республика төвүңе мөөрейлерге удаа-дараа түннелдиг черлерни ап келген. Мугур-аксыжылар 1998 чылда болган «Херээженнер шимчээшкениниң 70 чыл ою» мөөрейге бирги черни бүзүрелдин-биле чаалап алгаш, Москва хоорайга болуп эрткен Сонгу чүк улузунун биче буурай чоннарының («Северная сияние») фестивалыга лауреат аттың (удуртукчузу У.Б.Монгуш), 2009 чылда регионнар аразында болуп эрткен 2-ги этниктиг танцы фестивалыга «Меңги чечээ» танцы бөлүү (удуртукчузу С.Ш.Х.Хомушкун) дээди шаңналдың эдилекчилери болганнар. 2009 чылда Культура яамызы ук танцы бөлүүн 98 000 акшаның сертификаты-биле шаңнаан, 2010 чылда клубтун төлээлери «Тиелелгениң салюду» фестивалыга 1-ги черни алган, а 2008 чылда республика чергелиг «Өг-бүлениң алаң-тозу» фестивалыга культураның хоочуну, баштайгы үрер хөгжүмчү Владимир Шуугуурнуң өг-бүлөзи тиилекчи болганнар.

Мугур-Аксы суурнун Культура бажыңының дугайын бижип тура, ооң эрткен болгаш амгы үезиниң ажилдакчыларына база

доктааксадым. Хөй чылдарда культураның удуртуп келген ТР-ниң культу алдарлыг ажилдакчылары: Э. Саадыр, үеде кожуунуң культураны килдизин турар У.Д.Хертек, шүлүкчү, культу хоочуну М. Саая, ТР-ниң Улуг Хурады У.Б.Монгуш, Россияның чога эвилелиниң кежигүнү, шүлүкчү М. Б.Саая, Б.Чүлдүм-Сүрүн, К.Салчак гай-оол, У.Хертек, ТР-ниң улустун жизи, улустарның найыралы орден лекчизи А.Севек, ыраажылар: Х.К.Л.Чүлдүм-Сүрүн, Е.Самыя болгаш өскелер. Ол ышкаш Культура бажыңы Тыва АССР-ниң культуразының а ажилдакчызы, хомусчу Манмаш Хыраажы Иргит Мыйзон, сыгыртыр Хертек, каргыраалаар Орус-оол Баапай Намчыл, юморист, чурукч Артай-оол (амгы үеде Культура бажыңы оон ады-биле адаан) оларның а чорууру чоргааранчыг.

Бо чылын Культура бажыңын амгы негелдиз-биле чаартып септээн. Культура яамызы (сайыт В.О.Донгак), чаа компьютер, үн улгаттыратура, 4 чаа өңүг хөгжүм херексе лекке берген. Каргы сумузу (д. А.С.Шомбул) чаа хевириниң септел акша-хөреңги-биле дузалаан.

Айлаң ШӨМ

Мугур-Аксы суур.

Ш Б

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор — 2-01-35, редактор — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91, e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru;
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөрелдиге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажил-агы — 2-17-09, окулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 9000. Чагыг 3. Номерни паралгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810400000000263
Корр.сч.т. № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга бо массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Орт Сибирде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну чылдың май 14-те эде бүрүткээн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, Солунда парламенттин материалдарының авторларының бодалдары рцияның туружу-биле дүшпейн барып болур. Айыттыңан саннары бо өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаа